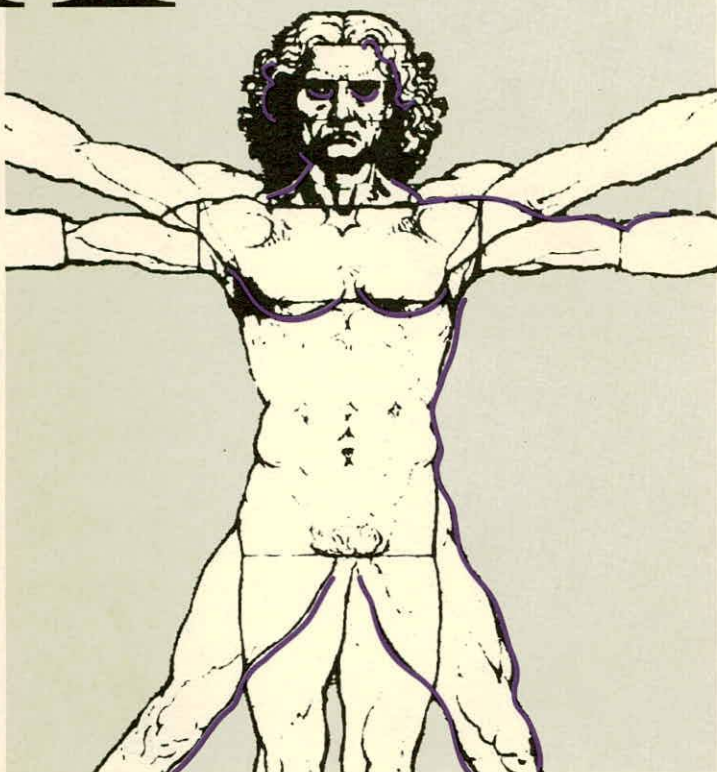

PRAKTISCHE

H *umanistiek*

VAKTIJDSCHRIFT HUMANISTISCH RAADSWERK

- DOSSIERARTIKEL
Objectiviteit en authenticiteit
van het geestelijk werk
- Het Calimero-denken
binnen het humanistisch raadswerk
- NIEUWSBRIEF

NR. 1 SEPTEMBER 1991

Inhoud

PRAKTISCHE

Humanistiek

VAKTIJDSCHRIFT HUMANISTISCH RAADSWERK

- 2** Colofon
- 3** Redactioneel
- 4** DOSSIER ARTIKEL
Objectiviteit en authenticiteit van het geestelijk werk
Harry Kunneman
- 18** Het Calimero-denken binnen het humanistisch
raadswerk
Marijke Prins
- 28** Roos of bereklauw?
Sonja 't Hart-Hartog
- 30** Nieuwsbrief
- 37** Recensies
- 41** Ontvangen boeken
- 43** Adressen en korte berichten
- 46** Personalialia
- 47** Agenda

*Het DOSSIER ARTIKEL in het volgende nummer (december 1991) is van
Douwe van Houten: Professionalisering van humanistisch raadswerk in deze tijd.*

Praktische Humanistiek is een uitgave van de Stichting Publicaties Praktische Humanistiek. Bestuursvoorzitter is Prof. H. Kunneman, hoogleraar theorie en praktijk van het geestelijk werk, in het bijzonder praktische humanistiek aan de Universiteit voor Humanistiek in Utrecht. *Praktische Humanistiek* richt zich tot allen die professioneel bij het humanistisch geestelijk werk betrokken zijn. Het redactionele beleid is gericht op de verdere verdieping, ontwikkeling en professionalisering van het humanistisch geestelijk werk.

REDACTIE

Dr. Marijke Prins (UvH/voorzitter red.), Drs. Ko Burger (raadsman/secr. red.), Ellis Blom (raadsvrouw bij Justitie), Drs. Frank Brinkhuis (UvH), Joop Flokstra (raadsman bij Defensie).

REDACTIE-ADRES

Postbus 367
3850 AJ Ermelo
Tel. 03417-61440

VERSCHIJNING

4 keer per jaar. Abonnementen lopen van september tot september

ABONNEMENTEN

Men abonneert zich door de gekozen abonnementsprijs over te maken op giro 6240747 of banknummer 59.85.80.700 t.n.v. *Praktische Humanistiek*, Ermelo.

Als u een nota wenst te ontvangen, schrijft u naar de administratie, postbus 797, 3500 AT Utrecht, en wacht met betalen.

Gewoon abonnement f 50,- (los nummer f 14,25).

Steunabonnement f 75,-. UvH/HOI-studenten f 35,-. Instellingstarief f 72,50.

Voor België: gewoon abonnement Bfr 1000. Steunabonnement Bfr 1500, overmaken op ASLK nummer 001-1779116-18 t.n.v. *Praktische Humanistiek*, Brand Whitloklan 50, 1200 Brussel.

TEKSTBIJDAGEN

Ieder die zich professioneel met humanistisch raadswerk bezig houdt, wordt uitgenodigd beschouwende artikelen of ervaringsverhalen aan te leveren. U kunt hiertoe contact opnemen met de redactie.

AUTEURSRECHTEN

Het copyright van de artikelen berust bij de auteurs. Zonder schriftelijke toestemming mogen deze teksten niet vermenigvuldigd en openbaar gemaakt worden.

Informatie uit de Nieuwsbrief mag met bronvermelding worden overgenomen.

ISSN 0926-5228

NUGI 612/636

Redactioneel

Voor U ligt het eerste nummer van het vaktijdschrift *Praktische Humanistiek*.

Al lange tijd bestaat de behoefte onder humanistische raadslieden, en ieder die professioneel bij het humanistisch raadswerk betrokken is, aan een platform om met elkaar te communiceren over het beroep. Een eigen vaktijdschrift, zo menen velen, is het geëigende middel om zowel vanuit de verschillende werkvelden waar humanistische raadslieden praktiseren, als ook vanuit de Universiteit voor Humanistiek, de contacten onderling te versterken.

Het initiatief ligt bij enkele werkers die begin dit jaar de stichting Publicaties Praktische Humanistiek hebben opgericht.

Het blad richt zich op mensen die professioneel met humanistisch raadswerk bezig zijn of erin geïnteresseerd zijn. De verwachting is dat het tijdschrift in de toekomst een centrale rol zal gaan spelen in de verdere ontwikkeling en professionalisering van het humanistisch raadswerk in het algemeen. Het streven naar kwaliteitsverbetering en versterking van de maatschappelijke positie van het humanistisch raadswerk zijn daarbij belangrijke elementen.

De redactie verwacht dat de groei van het tijdschrift gelijk op zal gaan met het tot stand komen van de beroepsvereniging voor humanistische raadslieden. Zij zal ook het nodige ondernemen om dat te bevorderen.

Het enthousiasme voor het blad is mede gebleken uit het aanbod van artikelen en boekbesprekingen van collega's van de UvH en collega's uit de werkvelden. Het aantal pagina's per nummer moeten we voorlopig jammergenoeg beperkt houden, vanwege de bescheiden financiële middelen die ons ter beschikking staan. Omdat de omvang van het blad vooral afhankelijk is van de financiële armslag, vraagt de redactie alle raadslieden zich te abonneren.

In dit nummer vindt U de tekst die Harry Kunneman, hoogleraar aan de Universiteit voor Humanistiek, op het laatste 'HOI-weekend' bracht, over de situatie van het geestelijk werk in deze tijd. Het belang van deze bijdrage is gelegen in het feit dat wordt gepoogd aan te sluiten bij *en* voort te bouwen op het gedachtengoed van het Humanistisch Opleidings Instituut. In samenhang hiermee schetst Marijke Prins een beeld van werkproblemen die te maken hebben met het functioneren van raadslieden in een organisatie.

De redactie staat open voor eventuele reacties op deze artikelen.

Namens de redactie,

Marijke Prins / Ko Burger

Objectiviteit en authenticiteit van het geestelijk werk

Harry Kunneman

Onderstaande tekst is een bewerking van de lezing die Prof.dr. Harry Kunneman hield naar aanleiding van het verschijnen van *Geestelijk werk in ontwikkeling, 25 jaar Humanistisch Opleidings Instituut 1964-1989*, tijdens het 'HOI-weekend' van 5 en 6 november 1989. Kunneman is hoogleraar theorie en praktijk van het geestelijk werk, in het bijzonder praktische humanistiek, aan de Universiteit voor Humanistiek en heeft op 22 maart 1990 zijn leerstoel in het openbaar aanvaard met het uitspreken van de rede 'Humanisme, Postmodernisme en het deskundologische regime'.

Inleiding

Ik stel de uitnodiging om tijdens dit weekend een lezing te houden bijzonder op prijs. Ik kan me voorstellen dat de komst van de Universiteit voor Humanistiek (UvH) met name voor de laatste generatie studenten aan het Humanistisch Opleidings Instituut (HOI) nogal ambivalente gevoelens oproept: enerzijds gevoelens van trots en hoop omdat de komst van de UvH een teken is dat het beroep waarvoor jullie gekozen hebben groeit en bloeit, maar anderzijds ook gevoelens van afgunst. Jullie hebben immers geen deel aan deze nieuwe ontwikkeling en missen misschien kansen die de nieuwe studenten wel krijgen. Tenslotte kan ik me voorstellen dat de komst van de UvH ook gevoelens van bezorgdheid oproept: zal er niet iets wezenlijks verloren gaan en zal het goede dat afgelopen decennia met zo veel moeite is opgebouwd wel behouden blijven?

Ik beschouw het als een teken van kracht, van existentiële vitaliteit om zo te zeggen, dat dergelijke ambivalente gevoelens niet weggestopt worden maar nadrukkelijk naar voren gehaald worden door mij hier te laten spreken, want als een van de nieuwe hoogleraren van de UvH symboliseer ik hier in zekere zin ook het naderende einde van het HOI.

Met deze inleidende opmerkingen is de grote lijn van mijn verhaal al min of meer aangegeven. Ik wil een blik vooruit werpen, een blik op de toekomst van de universiteit en op de toekomst van het vakgebied praktische humanistiek, tegen de achtergrond van de geschiedenis van het HOI, met name de keerpunten en de problemen die zich daarin hebben voorgedaan. Als uitgangspunt daarvoor neem ik de samenvattende conclusie die aan het slot van *Geestelijk werk in ontwikkeling* is opgenomen.¹

Daar wordt gesteld dat de erkenning en de professionalisering van het beroep van geestelijk werker eigenlijk twee kanten van dezelfde medaille zijn. De erkenning en de professionalisering zijn hand in hand gegaan: de strijd om erkenning heeft tegelijkertijd een verdergaande professionalisering van het beroep met zich meegebracht. Bovendien wordt daar gesteld dat deze dubbelslag van erkenning en professionalisering in de geschiedenis van het HOI feitelijk twee keer gevochten is.

In de eerste plaats moest het humanistisch geestelijk werk bevochten worden (ik handhaaf nu maar even de krijgs-retoriek die in dit boek gehanteerd wordt) op de kerken, een proces dat met de bezoldiging van het humanistisch geestelijk werk in het leger en bij justitie min of meer voltooid werd.

In de tweede plaats moest in de jaren zeventig een hele nieuwe slag geleverd worden, namelijk de erkenning van het humanistisch geestelijk werk als een eigensoortige vorm van begeleiding, met een eigen object, naast en gedeeltelijk ook tegenover het 'neutrale' welzijnswerk.

In termen van deze strijd om erkenning, die tegelijkertijd tot verdergaande professionalisering heeft geleid, kan gesteld worden dat met de geboorte van de Universiteit voor Humanistiek een nieuw en derde strijdveld opdoemt waarop een dergelijke slag gevoerd zal moeten worden, namelijk de wetenschap. Een strijdveld waarop niet alleen om erkenning gestreden zal moeten worden maar waar ook de eigen identiteit van het humanistisch geestelijk werk opnieuw geprofileerd zal moeten worden ten opzichte van concurrerende wetenschappelijke disciplines die op dit veld werkzaam zijn, zoals bijvoorbeeld de andragogie, en ten opzichte van verschillende psycho-therapeutische richtingen die een zekere openheid vertonen voor de geestelijke dimensie van existentiële vragen, of tegenover de praktische filosofie.

Het punt waar het mij om gaat is dat een dergelijke strijd om erkenning er makkelijk toe leidt dat men onbewust of ongewild bepaalde fundamentele

kenmerken overneemt van het veld waarbinnen men een positie wil veroveren en veranderingen aan wil brengen. Dat proces is mijns inziens aan de geschiedenis van het HOI, aan het ontstaan van het beroep van humanistisch geestelijk werker in Nederland zoals beschreven in *Geestelijk werk in ontwikkeling*, duidelijk af te lezen. Mede daarom is die geschiedschrijving ook zo instructief omdat hij de gelegenheid biedt om dergelijke patronen te onderkennen en misschien ook om ze, voor zover ze ongewenst zijn, te vermijden.

Dat wil ik nu nader toelichten aan de hand van een summiere terugblik op de eerste twee gevechten om erkenning: in de eerste plaats het gevecht met de kerken en in de tweede plaats het gevecht met het 'neutrale' welzijnswerk, waarbij het mij er vooral om gaat de aandacht te vestigen op de kenmerken die ongewild overgenomen zijn in die strijd (1). Vervolgens wil ik wat uitgebreider ingaan op de risico's van de huidige, derde ontwikkelingsstap van het humanistisch geestelijk werk: het bevechten van een eigen positie voor de UVH in het veld van de wetenschap. Bij het gevecht om in dat veld een positie te verwerven en de eigenheid van het humanistisch geestelijk werk te articuleren zie ik twee gevaren opdoemen: het gevaar van objectivering aan de ene kant (2) en het gevaar een bijdrage te gaan leveren aan disciplineren en normalisering aan de andere kant (3). Het laatste gedeelte van mijn verhaal zal gewijd zijn aan enkele zeer voorlopige gedachten over de mogelijke hulpbronnen die ons ter beschikking staan om de gevaren die op dat nieuwe veld opdoemen te onderkennen en om daar op een creatieve manier mee om te gaan (4).

1. Historische terugblik

Sterk generaliserend kan in de eerste plaats gesteld worden dat het humanisme uit de eerste periode – dat ik voor het gemak maar aanduid als het humanisme van Van Praag – in hoge mate gestempeld lijkt te zijn door de concurrentiepositie ten opzichte van de kerken.

In het werk van Van Praag en in de door hem beïnvloede beweging, wordt de praktische humanistiek wezenlijk opgevat als een alternatief voor de kerkelijke geestelijke verzorging, dat wil zeggen een alternatief dat zich in dezelfde geestelijke dimensie bevindt, maar tegelijkertijd in die dimensie het vermogen tot bezinnende zingeving in de mens zelf legt en niet meer aan een geopenbaarde God ontleent. Het vermogen tot bezinnende zingeving wordt desalniettemin antropologisch op dezelfde fundamenteën, op dezelfde basale kenmerken van de

menselijke existentie teruggevoerd, zij het dat die basale kenmerken niet langer als een creatie worden beschouwd van een aan ons voorafgaand opperwezen, niet langer een in die zin metafysisch fundament hebben, maar door van Praag geheel en al antropocentrisch gefundeerd worden (ook al kan getwist worden over de vraag of bij Van Praag niet een religieuze dimensie onder de oppervlakte voortdurend voelbaar blijft).

Maar goed, aan de oppervlakte is in ieder geval duidelijk dat het vermogen tot bezinnende zingeving, tot reflexieve distantie, anders gezegd, het vermogen om beredeneerde en argumentatief gerechtvaardigde antwoorden te vinden voor centrale existentiële vragen, in de mens zelf gelegd wordt.

Het punt waar het mij om gaat is dan dat deze antropologische fundering van humanistisch geestelijk werk weliswaar in filosofisch en levensbeschouwelijk opzicht een aanzienlijk verschil betekende met geestelijke verzorging op kerkelijke grondslag, maar dat tegelijkertijd bepaalde wezenlijke kenmerken daarvan ongereflekteerd werden overgenomen, niet alleen de pretentie een *omvattende* levensbeschouwing te kunnen bieden die in principe alle levensterreinen bestrijkt, maar ook de daarmee verbonden *verzuilde* organisatorische en institutionele kaders.

Het geestelijk werk werd door Van Praag en de zijnen opgezet binnen het kader van een verzuilde samenleving, waarbinnen als vanzelfsprekend een eigen zuil werd gecreëerd, van waaruit voor de eigen parochie de eigen levensbeschouwing uitgedragen kon worden.

Langs deze lijnen werden zoals bekend de nodige successen geboekt, gemarkeerd door de aanstelling van de eerste tien bezoldigde humanistische raadslieden bij justitie in 1968.

Vervolgens doemt in de jaren zeventig een nieuw strijdveld op, het veld van het neutrale welzijnswerk, dat als het ware over het oude strijdveld heen komt te liggen. Op dit nieuwe, gelaagde veld treedt dan de wending op naar de humanistische psychologie en naar het paradigma van de persoonlijke groei. Niet langer is het primaire veld dat van de geestelijke verzorgingspraktijken in het kader van een verzuilde samenleving, maar het primaire veld wordt nu gevormd door het netwerk van de welzijnsvoorzieningen in de verzorgingsstaat. Dit betekent dat bepaalde basale kenmerken van het nieuwe veld waarop men opereert in de articulatie van de eigen positie op dat veld overgenomen gaan worden. Daarbij denk ik met name aan de ontwikkeling die misschien aangeduid zou kunnen worden als de 'psychologiserende de-contextualisering' van het

humanistisch geestelijk werk. Dat wil zeggen: een bijna exclusieve concentratie op de kwaliteit van de 'face-to-face' relatie tussen de humanistisch geestelijk werker en degene met wie zij in contact treedt en een navenante aandacht voor de authenticiteit van de geestelijk werker in die relatie. Daarbij wordt min of meer – zij het niet geheel – voorbij gegaan aan de macro-sociale context en met name ook aan de eigen logica van het meso-niveau, van de instituties waarbinnen het geestelijk werk plaatsvindt.

Tegelijkertijd blijft in deze tweede periode datgene wat in de eerste periode op het niveau van het praktisch geestelijk werk ontwikkeld en veroverd was, in getransformeerde vorm bewaard. Uit *Geestelijk werk in ontwikkeling* komt duidelijk naar voren dat in de jaren zeventig in eerste instantie de verworvenheden van Van Praag overvleugeld worden en naar de achtergrond verdwijnen, zodat praktisch alleen het idee van persoonlijke groei de inhoud van het werk gaat bepalen. Maar aan het einde van de jaren zeventig treedt de wending op, die u allen natuurlijk van nabij bekend is: de verzuiling verdwijnt als thematiek en als probleem naar de achtergrond (getuige bijvoorbeeld de integratie van pastores en humanistisch geestelijk werkers in gemeenschappelijke diensten voor geestelijk werk) zodat naar de werksoort gezien de verzuiling verbroken is en alleen op het niveau van inhoudelijke articulatie nog sprake is van een eigen identiteit. Tegelijkertijd wordt geprobeerd om de erfenis van Van Praag te verbinden met de wending naar de humanistische psychologie en de authenticiteit en wordt getracht om een nieuwe synthese daartussen tot stand te brengen.

Datzelfde probleem doemt nu, bij de overgang van het HOI naar de UvH weer op. Hoe kunnen wij bij het betreden van dat nieuwe veld, waarop erkenning gevonden zal moeten worden en waar een eigen identiteit gearticuleerd zal dienen te worden, de verworvenheden uit het verleden bewaren en zodanig transformeren dat datgene wat daarin waardevol is behouden blijft, terwijl tegelijkertijd de problematische kanten daarvan naar de achtergrond verdwijnen?

Hiermee is het toneel in gereedheid gebracht voor de derde ontwikkelingsstap, de verwetenschappelijking van het raadswerk, die sinds kort in gang is gezet. Het punt waar het mij om gaat is vooral of we lering kunnen trekken uit de eerste twee ontwikkelingsstappen, met name of we de valkuil zouden kunnen vermijden die kennelijk opdoemt in een dergelijk proces, namelijk het onbewust of ongewild overnemen van fundamentele negatieve kenmerken van het veld waarbinnen je juist veranderingen aan wilt brengen en waarbinnen je erkenning voor die

veranderingen wilt vinden. Daarbij wil ik me concentreren op twee risico's die mijns inziens opdoemen bij de verwetenschappelijking van het humanistisch geestelijk werk. In de eerste plaats het risico van objectivisme en in de tweede plaats het risico dat het humanistisch geestelijk werk een bijdrage gaat leveren aan disciplineren en normalisering, termen die ik nog nader uit zal leggen.

2. Objectivisme

Het eerste gevaar dat opdoemt voor alle praktijkvelden en voor alle opvattingen die een ontwikkeling in de richting van verwetenschappelijking doormaken, is objectivisme. Wat dat inhoudt zou ik kort toe willen lichten aan de hand van een fundamenteel onderscheid dat ontwikkeld is door één van mijn belangrijkste inspiratiebronnen, de Duitse filosoof Jürgen Habermas. Dat onderscheid houdt in dat er drie fundamentele schema's zijn, drie fundamentele kaders of rasters, waardoor wij als mensen de werkelijkheid kunnen waarnemen, ervaren en interpreteren. Dat zijn volgens Habermas – uiteraard in aansluiting op oude filosofische onderscheidingen – respectievelijk de objectieve werkelijkheid, de sociale, normatief bepaalde werkelijkheid en de innerlijke werkelijkheid. Wat dat precies inhoudt kan misschien nader toegelicht worden aan de hand van een vergelijking tussen magisch-mythische wereldbeelden enerzijds en het moderne verwetenschappelijkte wereldbeeld anderzijds. Kenmerkend voor magisch-mythische wereldbeelden is het feit dat daarin de drie werkelijkheidsperspectieven een eenheid vormen en niet van elkaar te onderscheiden zijn. Eén van de problemen die wij als westerlingen hebben met het begrijpen van werkelijkheidsordeningen uit andere pre-moderne culturen is het feit dat daarin bijvoorbeeld innerlijke eigenschappen toegekend worden aan objecten, dat aan bomen een ziel toegeschreven wordt of dat de bliksem als een persoon wordt voorgesteld. Ja, dat de hele kosmos in zekere zin als een van intentionaliteit doortrokken geheel wordt begrepen. Dat betekent ook dat de omgang met de dingen en met arbeidsinstrumenten niet primair door technische regels bepaald wordt zoals bij ons: als je een schroef nummer vijf wilt indraaien dan moet je geen schroevendraaier nummer drie nemen, want dan draai je de schroefkop kapot. In maatschappijen die door een magisch-mythisch wereldbeeld gekenmerkt worden is daarentegen de omgang met de dingen in hoge mate bezet met normatieve en met emotioneel-expressieve lading, wat bijvoorbeeld afgelezen kan worden aan het feit dat bijna alle arbeidsinstrumenten voorzien zijn van sacrale, religieus geladen symbolen.

In magisch-mytische wereldbeelden wordt geen principieel onderscheid gemaakt tussen de dingen en dat wat feitelijk het geval is in de eerste plaats, dat wat behoort, dat wat zou moeten in de tweede plaats en onze emoties, onze gevoelens en hoe wij die tot uitdrukking brengen in de derde plaats. In termen van Habermas gesteld, is in het magisch mytische wereldbeeld geen systematisch onderscheid mogelijk tussen de objectieve werkelijkheid van objecten en gebeurtenissen, de normatieve werkelijkheid van sociale relaties en tenslotte de innerlijke werkelijkheid van onze intenties, emoties en behoeften.

In het zestiende-eeuwse Europa treedt volgens Habermas een systematische scheiding op tussen die drie werkelijkheidsperspectieven, via het ontstaan van de moderne, objectiverende wetenschap, een verzelfstandigde moraal in de vorm van het natuurrecht en tenslotte via de verzelfstandiging van de kunst. Voor het moderne bewustzijn is kenmerkend dat de drie werkelijkheidsperspectieven niet meer zomaar door elkaar gegooid kunnen worden. Dat zien we volgens Habermas aan het uit elkaar treden van speciale institutionele domeinen die zich gaan richten op respectievelijk objectiviteit, op normativiteit en op expressiviteit. We zien anders gezegd de moderne wetenschap ontstaan, die niet langer normen voorschrijft, die zich gaat afscheiden van kunst, religie en emotionaliteit, die uitsluitend en alleen wil vaststellen wat het geval is.

Naast de wetenschap ontstaat nog een tweede afzonderlijk domein, dat van het recht en de moraal, dat wat zijn 'geldigheidsbasis' betreft tegenover het domein van de wetenschappelijke kennis wordt geplaatst en in het recht, in de natuurfilosofie en gedeeltelijk ook in de theologie ondergebracht gaat worden. In dit domein kunnen normatieve vragen als zuivere normatieve vragen gethematiseerd worden, doordat men onderscheid gaat maken tussen wat het geval is en wat behoort. Deze ontwikkeling vindt zijn filosofische hoogtepunt aan het einde van de achttiende eeuw, in de vorm van het ontstaan van de Kantiaanse scheiding tussen het rijk van de dingen, van de verschijnselen waarvan ware kennis mogelijk is enerzijds en het rijk van de vrijheid waarbinnen de mens zich als vrij, niet aan causale bepalingen onderhevig wezen zelf opgelegde normen kan stellen, anderzijds. Deze twee rijken of domeinen zijn bij Kant door een onoverbrugbare kloof gescheiden.

Tenslotte ontstaat een eigen domein van de expressiviteit, dat in de eerste plaats maatschappelijk tot uitdrukking komt in de zich verzelfstandigende kunst en daarnaast ook op het niveau van de persoon via het ontstaan van het moderne subject, het moderne individu, gekenmerkt door individuele gevoelens, wensen,

behoeften en expressie-mogelijkheden.

De systematische scheiding tussen de drie werkelijkheidsperspectieven wordt door Habermas (en door vele andere hedendaagse denkers) als het culturele kenmerk van de moderne maatschappij opgevat. Deze scheiding maakt pas rationele omgang met de werkelijkheid mogelijk en maakt het eerst mogelijk om normen met een universele strekking te concipiëren, zoals die in het moderne natuurrecht, in de democratie, in de mensenrechten en alles wat daar mee samenhangt gestalte krijgen. Deze scheiding maakt tenslotte het rijk van de subjectiviteit vrij, misschien wel de kern van de moderne mens, als een domein waar de individualiteit de doorslag geeft, los van dogmatische, religieus gefundeerde kaders en bindende normatieve tradities.

Dit alles betekent globaal gesproken dat verwetenschappelijking van welke praktijk dan ook en van welk geheel van opvattingen dan ook, bloot staat aan de scheidende en isolerende werking van deze differentiatie. Het betekent dat verwetenschappelijking in een bepaald domein van reflectie, van nadenken en van onderzoek, hoe dan ook inhoudt dat de waarheidsvraag het meeste prestige heeft en strikt onderscheiden wordt van normatieve en expressieve kwesties. Pas in tweede instantie, als die waarheidsvraag eenmaal geïsoleerd is en voorlopig beantwoord is (met behulp van theorieën die zeggen wat het geval is), pas dan kunnen en mogen normatieve en expressieve vragen ook nog eens aan de orde komen.

Dit is natuurlijk een uiterst ingewikkeld probleemcomplex dat ik hier met een witkwas neerkalk, maar het punt waar het me om gaat wordt hopelijk duidelijk. Bij de verwetenschappelijking van het beroep van humanistisch geestelijk werker komen fundamentele ambivalenties en vragen in het geding, die duidelijk op tafel moeten liggen. Want ik denk dat we het er snel over eens zullen zijn dat het voor humanistisch geestelijk werk essentieel is dat bepaalde normatieve gezichtspunten een richtinggevende en uiteindelijk zelfs bepalende rol hebben. Bovendien kan in het licht van de tweede ontwikkelingsstap van het humanistisch geestelijk werk gesteld worden dat zoiets als authenticiteit van de persoon als oriënterend gezichtspunt in de uitoefening van het beroep en in de definitie van het beroep zelf een minstens zo belangrijke rol speelt. Dat heeft grote consequenties als je de verwetenschappelijking van het beroep serieus neemt, als je niet zegt hoor eens, die hele UvH is gewoon een strategische poging om binnen te dringen in een centraal maatschappelijk definitie-veld, de wetenschap, en we doen wel net of we een wetenschap zijn maar daar binnen blijven we gewoon

doen wat we altijd deden. Als je in plaats daarvan er van uitgaat dat verwetenschappelijking, systematische theorievorming en systematisch onderzoek een positieve bijdrage kunnen leveren aan datgene waar het ons in de kern om gaat (en ik geloof dat dat inderdaad een vooronderstelling is van waaruit de Universiteit voor Humanistiek opgericht is en momenteel wordt opgebouwd), dan word je geconfronteerd met de objectiveringstendens die hoe dan ook met verwetenschappelijking verbonden is. We worden straks als universiteit aangesproken op onze onderzoeksproductie, op onze productie van dissertaties, van artikelen in wetenschappelijke tijdschriften en van wetenschappelijke rapporten. We worden straks aangesproken op het aandeel dat wij leveren aan toonaangevende internationale en nationale discussies. En in die discussies staat nu eenmaal het waarheidscriterium, hoe vaag dat heden ten dage ook geworden is, centraal. Wij kunnen dan niet zeggen, dit zijn onze normatieve uitgangspunten en daar geloven wij in, daar staan wij voor en dus zijn die en die theorieën waar of onwaar. Dat is binnen het wetenschappelijke veld uitgesloten, dat je een hiërarchie aanbrengt waarin normatieve gezichtspunten de overhand hebben op cognitieve gezichtspunten. We zijn als Universiteit voor Humanistiek dus hoe dan ook eraan gehouden om onze normatieve gezichtspunten en onze opvattingen over authenticiteit onder de paraplu van de waarheidsvinding te brengen. Maar dat betekent dat de normatieve en expressieve inhouden waar het ons uiteindelijk om te doen is tendentieel naar de achtergrond verdwijnen en dat de vraag naar de theoretische reflectie op het veld en de kenmerken van het veld, naar de causale processen en de basale patronen en structuren centraal komen te staan en dat de praktijk als een afgeleide van de theoretische inzichten gedefinieerd dreigt te gaan worden.

Hiermee is het eerste gevaar aangeduid dat mijns inziens opdoemt bij de derde ontwikkelingsstap van het geestelijk werk, de verwetenschappelijking van het beroep van humanistisch geestelijk werker.

3. Disciplineren en normalisering

Het tweede gevaar dat zich bij de verwetenschappelijking van het beroep van humanistisch geestelijk werker aandient brengt minstens zo veel risico's met zich mee. Dit gevaar heb ik in mijn inleiding aangeduid met de termen disciplineren en normalisering. Dat zijn begrippen die stammen uit het werk van één van de belangrijkste filosofen van deze eeuw, in mijn ogen tenminste, de Fransman Michel Foucault. Foucault's belangrijkste stelling is mijns inziens dat de waarheid

die in de sociale wetenschappen nagestreefd wordt en via de sociale wetenschappen geproduceerd wordt, in wezen een machtsverhouding belichaamt. Deze radicale stelling werkt hij nader uit via de these dat de sociaal-wetenschappelijke kennisverwerving wezenlijk gekenmerkt wordt door hiërarchische, verticale relaties tussen sociaal-wetenschappelijk onderzoekers enerzijds en degenen die onderzocht worden anderzijds. Daarvoor heeft hij een prachtig model ontwikkeld, het zogenaamde Panopticon, in aansluiting op het gelijknamige boek van de 19e eeuwse Engelsman Jeremy Bentham.

Het Panopticon wordt door Bentham gepresenteerd als een universeel toepasbare architectonische techniek voor het totstandbrengen van geordende sociale verhoudingen. Het Panopticon is een gebouw dat bestaat uit een centrale wachttoren waaromheen allemaal ringen met cellen gebouwd zijn. In die cellen kunnen gevangenen zitten, kunnen zieken liggen; er kunnen arbeiders aan het werk zijn, leerlingen aan het leren zijn of er kunnen gekken in opgesloten worden, dat maakt niet uit. Het panoptikon is een universele machtstechnologie die als fundamenteel kenmerk heeft dat de betrokkenen geïsoleerd worden ten opzichte van elkaar en aan permanent toezicht en aan een permanente registratie worden onderworpen. De betrokkenen worden geïndividualiseerd. Ieder individu zit in zijn eigen cel en is daar maximaal zichtbaar, want de cellen zijn zowel naar buiten toe als naar binnen toe open, zodat vanuit een centraal controlepunt de verrichtingen van alle individuen minutieus waargenomen en via die waarneming gecontroleerd kunnen worden. Individualisering en controle zijn bij Foucault twee kanten van dezelfde medaille. Via deze 19e eeuwse machts-technologie worden de ongedifferentieerde volksmassa's uit de 17e en 18e eeuw tot individuen omgevormd, aldus Foucault. Bovendien zo zegt hij, is de panoptische machtstechnologie daarom zo geniaal, omdat degenen die waargenomen en geïndividualiseerd worden in die cellen – de leerlingen, de zieken, de arbeiders – niet weten of ze daadwerkelijk waargenomen worden of niet; de wachttorens is geblindeerd, dus men moet er eenvoudigweg van uitgaan dat men altijd waargenomen wordt, ook al heeft men geen zekerheid dat dat feitelijk het geval is. Dat houdt volgens Foucault in dat die panoptische machtstechnologie tot een verinnerlijking van de controle leidt. Men weet dat men als individu altijd zichtbaar is en gedraagt zich dus spontaan al volgens de normen die in de institutie in kwestie gelden.

In onze huidige maatschappij vormt de koepelgevangenis uiteraard de duidelijkste architectonische belichaming van de panoptische machtstechnologie.

Maar deze machtsstructuur treffen we volgens Foucault overal in de maatschappij aan. Als je als kind voor het eerst naar het kleuterschooltje gaat en je wordt in het kleuterkringgesprek neergezet in de stoeltjes rondom de juffrouw, dan is daar al dezelfde basale machtstechnologie aan het werk. Kinderen worden tot individu gemaakt, geïsoleerd uit onoverzichtelijke massa's, en als Klazien, Robbie en Arjan op een eigen stoeltje gezet waar ze van het begin af aan leren om hun gedrag af te stemmen op de centrale wachttorens, op die lieve juffrouw, die hen vertelt wat normaal en passend gedrag is en die hen, zoals Foucault zegt, disciplineert in het grondpatroon van het moderne individu, te weten:

- a) productief zijn, dat wil zeggen onder hiërarchisch toezicht een van boven opgelegde en gedefinieerde taak kunnen uitvoeren en willen uitvoeren, en
- b) volgbaar zijn, dat wil zeggen die taak uitvoeren zonder maatschappelijk en politiek in verzet te komen en protest te laten horen.

Foucault's centrale bewering is dan dat de sociale wetenschappen wezenlijk van deze verticale machtstechnologie doortrokken zijn. Die machtstechnologie berust erop dat de betrokkenen nooit als subject van communicatie aangesproken worden, maar altijd als object van informatie worden behandeld. Er wordt kennis over hen vergaard. Een onfeilbaar operationeel criterium om na te gaan of je je in een panoptische institutie bevindt, is dan ook of er een dossier van je bestaat. De juffrouw en de lerarenvergadering hebben een dossier over jou, het bedrijf waar je werkt heeft een dossier over jou, de dokter en de psychiater hebben een dossier over jou, zelfs de fysiotherapeut heeft een dossier over jou en uiteraard heeft de geestelijk werker een dossier over zijn cliënten.

Hiermee zijn we aangeland bij het punt dat ik probeer te verduidelijken: de ontwikkeling van het humanistisch geestelijk werk tot een wetenschappelijke discipline, betekent dat het geestelijk werk nu meer nog dan voorheen aangesproken gaat worden op het functioneren in teams waarin een panoptische wijze van omgaan met cliënten, patiënten, gevangenen en soldaten, de norm is. Het betekent dat men aan allerlei vergaderingen deelneemt, waarin op basis van schriftelijke informatie die eenzijdig is vastgelegd over problemen en kenmerken van individuen gepraat wordt, onder abstractie van de maatschappelijke structuren die die individuen tot individu gestempeld hebben. En dat, zo zegt Foucault, betekent simpelweg dat de betrokkenen in de bestaande maatschappelijke verhoudingen geïntegreerd worden, dat ze zichzelf als een individu gaan beleven dat gekenmerkt wordt door eigenschappen die van bovenaf gedefinieerd en waargenomen kunnen worden, en dat ze dientengevolge als productieve

werknemer en als volgzzaam burger in de maatschappij kunnen functioneren. Dit is natuurlijk een heel dramatisch, nogal overdreven beeld, dat in zijn ongenueanceerdheid terecht weerstand oproept. Het gaat mij er echter niet om de sociale wetenschappen inclusief de praktische humanistiek tot instrumenten van een panoptische machtstechnologie te reduceren. Het gaat mij er wel om zichtbaar te maken dat op dit punt fundamentele tendenties in onze maatschappij werkzaam zijn, die we ons moeten realiseren op het moment dat we zeggen dat verwetenschappelijking een eenduidige versterking van het beroep betekent.

4. Communicatieve symmetrie

Gezien in het licht van het voorafgaande bergt verwetenschappelijking niet alleen het risico in zich van objectivering, maar ook van een nieuwe asymmetrie, een nieuwe ongelijkheid, in het kader waarvan 'verwetenschappelijkte' normatieve gezichtspunten en identiteitsmodellen door humanistisch geestelijk werkers in het kader van een hechtere integratie in panoptische instituties aan hun cliënten overgedragen gaan worden. Daartegenover dient mijns inziens het streven naar radicale symmetrie tussen de betrokkenen centraal te staan, hetgeen voor de onderlinge omgang in ieder geval betekent dat geen van de partijen inzicht kan claimen in cognitieve of normatieve dieptestructuren, die als zodanig aan het denken en doen van de ander voorafgaan en voor de ene partij geprivilegieerd toegankelijk zijn. Een dergelijke radicale symmetrie is volgens mij op 3 niveaus aan de orde:

a) Ten eerste op het niveau van de wetenschap, met name tegenover de tendens tot objectivering en tot het verdwijnen, of minstens het geassimileerd worden van normatieve inhouden en expressieve authenticiteit aan wetenschappelijke theorieën, die vervolgens een normaliserende werking kunnen gaan hebben. Daar tegenover dient zo consequent mogelijk het gezichtspunt van de communicatieve symmetrie tussen de betrokkenen als hoogste leidraad geaccepteerd te worden.

b) Ten tweede op het niveau van de instituties, met name door te proberen zicht te krijgen op de asymmetrieën die ingebouwd zijn in de meeste instituties waarin de humanistisch geestelijk werkers opereren en die in het leger en in gevangenissen voor het opscheppen liggen, maar ook in andere instituties, zoals ziekenhuizen, verzorgingshuizen en bejaardenhuizen, massief aanwezig zijn. In een verzorgingshuis bijvoorbeeld is men hoe dan ook gestigmatiseerd en uit het

stelsel van normale relaties verbannen. Dat is een basisfeit, dat je als geestelijk werker maar al te makkelijk aanvaardt als je in een verzorgingshuis actief bent. Het is erg moeilijk om dat basisfeit, die asymmetrie tussen de jongeren, de vitalen, de produktieven enerzijds en de ouderen anderzijds, niet in je eigen vanzelfsprekende definitie van je werk en in je eigen praktijk mee te nemen, maar om die binnen de institutie zelf aan de orde te blijven stellen.

c) Tenslotte is radicale symmetrie aan de orde op het meest heikele niveau, dat van de relatie. Ook hier is van asymmetrieën sprake, zoals die bijvoorbeeld nog tot op zekere hoogte besloten liggen in de conceptie van de humanistische psychologie en van het daarop geënte authenticiteitsparadigma, namelijk in de gedachte dat de energie die de ruimte vrijmaakt om op authentieke wijze met existentiële vragen om te gaan toch primair van de humanistisch geestelijk werker moet komen. Hoe waar dat empirisch gezien in veel gevallen ook moge zijn (ik wil er niets aan af doen dat dat vaak zo is en dat daarin een gigantisch probleem ligt), filosofisch en normatief gezien denk ik toch dat zodoende een bepaald wezenlijk element van de omgang met existentiële vragen niet voldoende tot zijn recht komt, namelijk het feit dat authenticiteit in het verlengde licht van de communicatieve kwaliteit van relaties tussen mensen – en niet in de eerste plaats een eigenschap is van personen, zoals de humanistische psychologie ten onrechte suggereert. Op dit punt doet de vertekening die het gevolg is van de professionalisering van het geestelijk werk zich misschien wel het sterkste voelen: het feit dat een vorm van omgang tussen mensen die als vanzelfsprekend deel uitmaakt van goede relaties, bijvoorbeeld tussen vrienden, partners of familieleden, in het humanistisch geestelijk werk als een professionele, uiteindelijk wetenschappelijk onderbouwde activiteit wordt uitgeoefend. Wanneer men in de eigen leefwereld een goed gesprek heeft over zaken die dieper graven dan de dagelijkse beslommeringen en in dat gesprek tot grotere helderheid komt over datgene waar men zelf uiteindelijk voor staat, dan is zondermeer duidelijk dat de mogelijkheid om dieper te graven en het tot stand komen van die verheldering niet op het conto van één van beide gesprekspartners geschreven kunnen worden, maar voortspruiten uit het gesprek dat samen gevoerd is.

In het geval van geestelijk werk echter ligt het misverstand voor de hand dat het de humanistisch geestelijk werkster is die op grond van haar professionaliteit en authenticiteit garant kan staan voor de communicatieve kwaliteit van de relatie en voor de mogelijkheid van existentiële verheldering aan de kant van de cliënt. Dat misverstand wordt niet alleen bevorderd door het feit dat humanistisch geestelijk werk een vorm van professionele dienstverlening vormt, maar ook

door de bijzondere omstandigheid dat humanistisch geestelijk werkers, als 'dominees zonder god' – zoals het afgezaagde, maar in dit opzicht trefzekere cliché luidt – in zekere zin het geestelijke en 'hogere' vertegenwoordigen, zonder daarbij een transcendente macht te kunnen *representeren*; zonder anders gezegd met de afstraling van die transcendente macht op hun persoon te kunnen rekenen, noch in hun eigen ogen noch in die van hun gesprekspartner. Het gevolg daarvan is dat een disproportioneel gewicht komt te liggen op de authenticiteit van de humanistisch geestelijk werkster en op de kwaliteiten van de betrokkene als persoon. De gedeelde humaniteit dient zich als het ware in samengebalde vorm in de humanistisch geestelijk werkster te manifesteren om vervolgens op de cliënt af te kunnen stralen.

Tegenover de communicatieve asymmetrie die maar al te makkelijk uit een dergelijke 'personalistische' invulling van het humanistisch geestelijk werk voortspuit, zou ik willen benadrukken dat authenticiteit geen toestand van een persoon is, maar een gebeuren in een relatie. Een goed gesprek blijft anders gezegd altijd tot op zekere hoogte een geschenk, iets dat gebeurt en niet gemaakt wordt, ook al gebeurt het sommige mensen veel vaker dan anderen en kunnen er wel degelijk eigenschappen en vaardigheden aangewezen worden die de kans daarop vergroten.

5. Slot

Daarmee ben ik aan het einde gekomen van mijn overwegingen. Die dragen duidelijk een voorlopig karakter. Ik sta nog aan het begin van een intellectuele en praktische ontdekkingsreis door het fascinerende oerwoud van de praktische humanistiek. Duidelijk is ook dat de verwetenschappelijking van het humanistisch geestelijk werk, die met de komst van de Universiteit voor Humanistiek ingezet is, de zaken eerder ingewikkelder dan eenvoudiger maakt. De spanning tussen waarheid en objectiviteit enerzijds en normativiteit en authenticiteit anderzijds voegt nieuwe ambivalenties toe aan een domein dat in dit opzicht al rijkelijk bedeeld was. Maar zoals ik aan het begin al stelde: het kunnen omgaan met ambivalenties in plaats van die weg te stoppen is een zeker teken van existentiële vitaliteit.

1 Vgl. *Geestelijke werk in ontwikkeling, 25 jaar Humanistisch Opleidings Instituut 1964-1989*, Utrecht 1989, p. 99.

Het Calimero-denken binnen het humanistisch raadswerk

Marijke Prins

Dr. Marijke Prins is universitair docent organisatie- en beleidsvraagstukken m.b.t. verzorging en hulpverlening aan de Universiteit voor Humanistiek.

Tussen droom en daad

Wanneer we kijken naar het functioneren van humanistisch raadslieden binnen institutionele verbanden, dan kunnen we constateren dat een belangrijk deel van het werk betrekking heeft op de omgang met individuele cliënten. Daarnaast heeft men te maken met taken ten opzichte van bestuur, directie en staf. Taken zoals: "gevraagd of ongevraagd adviseren omtrent de immateriële aspecten van het totale beleid; het deelnemen aan besprekingen van de staf, aan werkbesprekingen van andere medewerkers (...), en zitting hebben in overlegorganen, ethische en andere commissies" (Hobbelman, 1990: 21).

Het zijn vooral deze taken, gericht op overleg en *samenwerking*, die vaak als een struikelblok worden ervaren. Toch is het participeren in deze reguliere vormen van overleg een goede mogelijkheid om te wijzen op levensbeschouwelijke aspecten in specifieke situaties van mensen en op ethische aspecten in de omgang met elkaar, ter bevordering van een goed leef- en werkklimaat.

Humanistische raadslieden streven er naar om invloed uit te oefenen op het functioneren van de desbetreffende instelling, op management-stijlen, op omgangsvormen en bedrijfsculturen. Dit vereist echter een bepaalde mate van kennis en inzicht over hoe organisaties functioneren, over onderhandelen en over conflicthantering. Dilemma's rond integratie, verantwoordelijkheid, samenwerking en autonomie komen daarbij naar voren als centrale vragen.

Uit het voorafgaande blijkt dat er bijna als vanzelfsprekend van wordt uitgegaan dat er in een instelling behoefte is aan geestelijke verzorging¹ en dat integratie van geestelijke verzorging in het totale zorgbeleid gerealiseerd kan worden. Dit is

echter niet altijd het geval. De werkelijkheid is soms anders. Het werken in een organisatie als humanistisch raadsman of -vrouw wordt dan ook wel eens ervaren als een bron van frustraties en conflicten. Over hoe op een goede manier met dilemma's, bijvoorbeeld rond de 'vrijplaatsfunctie', kan worden omgegaan leven vragen bij humanistische raadslieden. Er lijkt behoefte te bestaan aan de mogelijkheid om werkervaringen met elkaar te delen en gezamenlijk te zoeken naar 'oplossingen'. Tot dusver gebeurt dit in onvoldoende mate - door tijd of werkdruk? - waardoor het gevaar bestaat dat humanistische raadslieden in een isolement terechtkomen en in bepaalde situaties voor zichzelf het wiel opnieuw proberen uit te vinden. Dat is jammer en wellicht niet nodig. In deze bijdrage wordt op een aantal van deze werkproblemen ingegaan.

Het Calimero-effect

Wat men vaak beluistert en ook in de literatuur kan terugvinden is, dat over het belang van het functioneren van een humanistisch raadsman of -vrouw in een instelling verschillend wordt gedacht. Er wordt nogal eens benadrukt door humanistische raadslieden dat 'anderen' (en dat zijn dan: directeuren, verplegers, artsen, pastoraal werker, de dominee, of andere professionele werkers) het belang van de functie onderschatten. De humanistisch raadsman/vrouw wordt ondergewaardeerd, niet gezien, niet gehoord. Daarmee wordt een beeld van humanistische raadslieden opgeroepen dat doet denken aan het gezegde van Calimero: 'Zij zijn groot en ik is klein, en dat is niet eerlijk'.

Hebben anderen echt dit oordeel over humanistische raadslieden? Of zegt het meer over humanistische raadslieden zelf? Als dat zo is, dan kunnen we de redenering wellicht omdraaien. Namelijk, dat humanistische raadslieden lijden aan een zekere mate van 'overschatting' dan wel 'onderschatting' van het eigen functioneren. Wanneer humanistische raadslieden zich zelf te hoog of te laag inschatten, dan is het voor hen moeilijk om zich van de eigen kracht bewust te zijn, en nog moeilijker om anderen te overtuigen van het belang van humanistisch raadswerk. In beide situaties lijkt de balans doorgeslagen, in de zin dat men onvoldoende *relatieveert* (letterlijk) binnen welke maatschappelijke, beleidsmatige en organisatorische context men werkt. Hoe komt dat? Welke mogelijke oorzaken zijn daarvoor aan te geven? Ik kom tot een drietal observaties.

Ten eerste, lijkt er geen eenduidige beeldvorming te bestaan over de inhoud van

de functie van humanistisch geestelijk raadswerk, over de taakopvatting en wat de daarmee verbonden verantwoordelijkheden en rechten zijn. Het is opmerkelijk, hoe moeizaam studenten, maar ook praktiserende raadslieden, aan derden, en opvallend genoeg ook aan elkaar, duidelijk kunnen maken wat de functie inhoudt, wat ze doen of juist niet doen. Dit bleek bijvoorbeeld tijdens het groepsinterview op de ontmoetingsdag voor humanistisch geestelijk raadslieden van 22 oktober 1990.

Een *tweede* opmerkelijk gegeven is de vaak eenzijdige beeldvorming en negatieve oordelen over andere hulpverleners. Dit bevordert het denken in termen van concurrentie en kan een belemmering zijn om te komen tot samenwerking. Een humanistisch raadsman/vrouw kan bijvoorbeeld zelf zijn of haar functie belangrijk vinden. Andere medewerkers/collega's zien het misschien als een functie in de marge. Ten opzichte van hen kan de humanistisch raadsman/vrouw zich in een afhankelijke en ongelijkwaardige positie weten. Dit kan leiden tot een negatieve beeldvorming, niet alleen over zichzelf maar ook over anderen.

Ten *derde* wordt de organisatorische en beleidsmatige component nog niet door iedereen als een vanzelfsprekende taak ervaren. De hiervoor genoemde taken, zoals adviseren, deelnemen aan werkbijeenkomsten en zitting hebben in commissies, vereisen echter inzicht en kennis van (toekomstige) humanistische raadslieden in het eigen functioneren, in institutionele veranderingsprocessen en in de wisselwerking tussen beiden.

Burn-out

De situatie, de constellatie waarin humanistisch geestelijk raadslieden werken kan problematisch zijn. Om die problemen te kunnen identificeren is het nodig oog te hebben voor beleidsmatige en organisatorische processen binnen de organisatie waar men werkt. Het belang van een goed inzicht in de relatie van de eigen positie en rol temidden van institutionele patronen is goed te illustreren aan de hand van het verschijnsel 'burn-out', een toestand van opgebrand ofwel doorgedraaid zijn (Keirse, 1987). Als opvallende risico-sectoren zijn te noemen, gezondheidszorg, onderwijs, maatschappelijk werk en politie.

Burn-out is een verschijnsel dat ook kan voortvloeien uit de praktijk van het humanistisch raadswerk. De humanistisch raadsman/vrouw wordt niet alleen geconfronteerd met mensen die in specifieke situaties zitten die fundamentele (levens)vragen oproepen. Daarnaast heeft hij/zij ook te maken met het beleidsmatige en organisatorische aspect van het werk. Juist deze taakcomponent wordt

vaak als een struikelblok ervaren. De werksituatie van een humanistisch raadsman/vrouw is risicovol te noemen, omdat het gevaar bestaat dat na een periode van idealisme en betrokkenheid, men terecht kan komen in een soms cynische afstandelijkheid.

Zo kan een humanistisch raadsman of -vrouw die werkzaam is in een organisatie een bepaald doel voor ogen hebben. In het verwezenlijken daarvan kunnen er zich echter omstandigheden voordoen die een belemmering vormen om dat doel te realiseren. Bijvoorbeeld het gegeven dat ook andere medewerkers een bepaald idee hebben over wat er zou moeten gebeuren. Het gaat niet altijd op de manier zoals men die zich had voorgesteld. Dat kan leiden tot gevoelens van teleurstelling en/of boosheid, zich niet begrepen of gewaardeerd voelen, machteloosheid, wantrouwen en onvrede etc. Opgebrand of doorgedraaid zijn, een cynisch afstandelijke houding ontwikkelen, rationaliseren, zich terugtrekken in de marge, zijn mogelijke gevolgen van het werken in een organisatie.

Juist in die situaties wordt het vermogen tot relativeren, flexibel en creatief blijven, maar soms ook accepteren van wat *is*, zwaar op de proef gesteld.

De vraag is natuurlijk waar die stress-verschijnselen vandaan komen? Bijvoorbeeld door stijging van het werktempo, weinig rechten veel plichten, veel verantwoordelijkheden, weinig adempauze, geen tijd voor reflectie, weinig waardering. Het kan ook zijn dat de kar te vaak, te lang en te alleen getrokken is. De accu is soms gewoon op.

Is burn out, uitval door ziekte, nu te wijten aan mensen zelf of moeten de oorzaken in het werkklimaat worden gezocht? Het kan zijn dat de 'schuld' vooral bij zich zelf wordt gezocht, in plaats van dat ook naar oorzaken in de werksituatie wordt gekeken. Hoe ziet bijvoorbeeld voor humanistisch geestelijk raadslieden de werksituatie eruit? Welke taken moeten worden gedaan en waarom? Wat maakt het werk zo zwaar, zo beladen? Waarom (en van wie?) moet er eigenlijk zo veel? Als we deze vragen verder zouden analyseren dan zou al gauw duidelijk worden, dat de oorzaak van burn-out veelal moet worden gezocht in de aard van de functie van humanistisch raadsman/vrouw en de plaats van deze functie in een organisatie. Het zijn deze vragen die nadere aandacht behoeven. Bij humanistische raadslieden lijkt echter de neiging te bestaan om zich vooral bezig te houden met de vraag: 'Hoe moet *ik* het doen als humanistisch raadsman of -vrouw?', in plaats dat de vraag wordt gesteld: 'hoe ziet de *plek* eruit waar ik kom te werken en hoe zit het er in elkaar?'.

De spanning tussen individu en organisatie is een belangrijk vraagstuk in het denken over organisaties. In complexe organisaties is niet *een* factor aan te wijzen waarom het functioneren spanningen op kan leveren of waarom bepaalde zaken niet van de grond komen. Er zijn meerder factoren aan te wijzen.

De vrijplaats functie

De twijfels en vragen die leven bij humanistische raadslieden hebben met name te maken met hun rol en positie (bijvoorbeeld als collega en werknemer) in een organisatie. In de dagelijkse werkelijkheid wordt een kloof ervaren tussen de ideale situatie van integratie van geestelijke verzorging in het instellingsbeleid en de feitelijke situatie. Geïntegreerde geestelijke verzorging is op het niveau van het beleid van de organisatie niet eenvoudig te realiseren. Hoe komt dat, terwijl er toch van uitgegaan kan worden dat het zorgconcept in zijn totaliteit een verantwoordelijkheid is voor de instelling? Een antwoord hierop is te vinden in de recente *Nota Humanistische geestelijke verzorging: een dienstverlening in en van het verzorgingshuis* (Hobbelman, 1990: 6). Uit deze Nota blijkt dat de directie van de instelling ten aanzien van de geestelijke verzorging slechts een organisatorische verantwoordelijkheid heeft, in de voorwaarden scheppende sfeer, voor deze vorm van zorg. De directie creëert mogelijkheden opdat aan deze vorm van zorg naar behoren gestalte kan worden gegeven, zoals het beschikbaar stellen van een kamer, formatie-uren, en secretariële ondersteuning. In deze zin zo kan men stellen, is er sprake van access (toegang) tot een instelling. Later zal blijken dat het verkrijgen van access niet hetzelfde is als acceptatie. Daarnaast houdt de organisatorische verantwoordelijkheid van de directie ook in, het bevorderen van de mogelijkheid tot het ontwikkelen van een beleid ten behoeve van integratie van de geestelijke verzorging in het totale zorgbeleid. De verantwoordelijkheid van de directie strekt zich echter niet zo ver uit dat deze de inhoud van de werkzaamheden kan bepalen, bijvoorbeeld of een bepaalde bewoner geen geestelijke verzorging dient te krijgen (Hobbelman, 1990: 5).

De inhoud van de werkzaamheden worden door de humanistisch raadsman/vrouw zelf bepaald. Hij/zij heeft een onafhankelijke positie binnen de instelling. Daarnaast wordt, waar het gaat om humanistische en beroepsinhoudelijke kennis en vaardigheden, verantwoording afgelegd aan het Humanistisch Verbond. Een humanistisch raadsman/vrouw werkt onder de werkinstructie van het Humanistisch Verbond en onder de beroepscodex voor humanistische raadslieden (Hob-

belman, 1990: 12 e.v.). Het is deze binding met het levensbeschouwelijk genootschap die humanistische raadslieden een inhoudelijk onafhankelijke positie biedt naar de instelling waar zij werkzaam zijn. De 'vrijplaatsfunctie' is gebaseerd op deze inhoudelijk onafhankelijke positie die de humanistisch raadsman/vrouw in een instelling inneemt.

De 'vrijplaatsfunctie' houdt in: dat de humanistisch raadsman/vrouw 'geheimhouding' betracht ten aanzien van de informatie die hij/zij krijgt van bewoners; dat hij/zij geen belangen van de organisatie hoeft te behartigen in het contact met de bewoner en, dat hij/zij inhoudelijk onafhankelijk is van de hiërarchie binnen de organisatie' (Hobbelman, 1990: 6).

Nadrukkelijk wordt daarbij vermeld dat het gebruik van de vrijplaatsfunctie niet betekent dat de humanistisch raadsman/vrouw zich vrijblijvend kan opstellen. De belangen, die de humanistisch raadsman/vrouw inbrengt moeten niet alleen aansluiten bij de specifieke situatie van de cliënt, maar ook passen in de doelstelling van de instelling.

Zo op het eerste oog kan men hier direct een spanningsveld ontdekken. Enerzijds dient de humanistisch raadsman/vrouw loyaal te zijn aan het beleid van de instelling, en anderzijds dienen tevens belangen van de cliënt te worden gewaarborgd. Dit roept de vraag op wat er zal gebeuren indien de mening van een humanistisch raadsman/vrouw in een bepaalde situatie niet parallel loopt met het belang van de organisatie? Op welke wijze moet dan verantwoording worden afgelegd over het gebruik van de vrijplaatsfunctie?

Een van de centrale vragen die de term 'vrijplaatsfunctie' oproept is, hoe moet worden omgegaan met verplichtingen en verantwoordelijkheden die voortvloeien uit de rol van humanistisch raadsman/vrouw? De vrijplaatsfunctie roept vragen op rond kwesties als (mede)verantwoordelijkheid, solidariteit, eigenbelang of algemeen belang. Of een functionaris verantwoordelijk handelt, hangt volgens Bovens (1990) niet alleen af van zijn gedrag, maar ook van de aard van de organisatie, van de functie die hij/zij heeft, van de personen met wie hij te maken heeft en van de opvattingen van degene die het oordeel uitspreekt. Bovens formuleert een aantal vragen die ook voor (aankomende) humanistische raadslieden van belang zijn. Namelijk: in hoeverre mag of moet een functionaris zich conformeren aan de druk die er door zijn collega's of superieuren op hem wordt uitgeoefend? Hoeveer gaat zijn individuele verantwoordelijkheid? Bij wie dient zijn loyaliteit te liggen wanneer het gedrag dat vanuit de organisatie van hem

wordt verlangd hem in conflict brengt met de verplichtingen die hij denkt te hebben jegens de buitenwacht? Kortom: hoe dient een verantwoordelijke raadsman/vrouw zich jegens de orders van zijn superieuren en de eisen van zijn organisatie te gedragen wanneer hij zelf van mening is, dat de uitvoering ervan zou kunnen leiden tot onverantwoordelijk gedrag van hemzelf of van de organisatie als geheel?

Integratie en acceptatie

Op grond van het voorafgaande, zou men kunnen stellen dat dilemma's van het humanistisch raadswerk rond integratie, samenwerking, verantwoordelijkheid en autonomie, samenhangen met de graad van *institutionalisering*. Onder institutionalisering versta ik het *wederzijds* accepteren van geschreven en ongeschreven regels en codes, op basis waarvan mensen met elkaar omgaan om tot afspraken c.q. besluitvorming te komen. Integratie gaat met andere woorden niet alleen over structuren, maar ook over die formele en informele processen van de wijze waarop mensen met elkaar omgaan en de mate van wederzijdse acceptatie van bepaalde afspraken en procedures. En met die wederzijdse acceptatie van afspraken en procedures lijkt in de praktijk van het humanistisch raadswerk juist iets mis te zijn. Acceptatie vereist wederkerigheid, maar de liefde lijkt soms maar van een kant te komen! Dat betekent dat humanistische raadslieden in sommige situaties moeten schipperen, moeten roeien met de riemen die ze hebben. Rustig opschieten, lijkt daarbij het paradoxale advies.

Humanistisch raadslieden moeten vooral schipperen met de factor tijd. Integratie is immers een ontwikkelingsproces, het gebeurt niet van het ene moment op het andere. Het is per definitie een kwestie van lange termijn en niet afdwingbaar in een doelstelling: integreren kan men niet decreteren. Zo kan een instelling als doelstelling formuleren dat geestelijke verzorging structureel in het zorgbeleid dient te worden ingebed (bijvoorbeeld: in het behandelplan ten aanzien van begeleiding van cliënten; bij besprekingen aanwezig zijn, dat wordt doorverwezen etc).

In de dagelijkse praktijk kan echter blijken dat deze doelstelling moeilijk te realiseren is. Bestaande diensten moeten bijvoorbeeld - soms tegen de stroom in - 'veroverd' worden. De dienst geestelijke verzorging wordt bijvoorbeeld niet zonder meer door andere diensten als wenselijk of noodzakelijk gezien (Putman, 1988). En zo kan het eigen belang van de dienst geestelijke verzorging om

interdisciplinaire samenwerking gestalte te geven, strijdig zijn met de belangen van anderen zoals bijvoorbeeld artsen, verpleegkundigen en maatschappelijk werk (bemoeizucht; overleg kost tijd). Voor hen is er niet direct een noodzaak tot samenwerking, terwijl dat voor de humanistisch raadsman/vrouw juist wel van groot belang is. Is er wel sprake van samenwerking, dan is deze vaak niet gebaseerd op een principiële keuze, maar op persoonlijke voorkeuren. Een dergelijke werksituatie, waarbij de plaats en functie van een humanistisch raadsman/vrouw steeds 'waar' gemaakt moet worden, het bestaansrecht steeds bevochten moet worden, kan makkelijk leiden tot vervreemding van de omgeving en van zichzelf.

Natuurlijk is het werken als humanistisch raadsman/vrouw in een organisatie niet alleen maar kommer en kwel. In het functioneren wordt men immers niet alleen geconfronteerd met beperkingen en tekorten, er zijn immers ook kansen en mogelijkheden. De 'speel- of handelingsruimte' - en daarmee bedoel ik zowel de mogelijkheden als beperkingen - van een humanistisch raadsman/vrouw vindt plaats in een complex, maar uiterst dynamisch krachtenveld. Deze handelingsruimte wordt mede bepaald door de spelregels, gedragscodes en de wijze waarop er mee wordt omgegaan, de aard van de betreffende instelling, de grootte, doelstellingen en belangen. Enig relativiseringsvermogen van humanistische raadsliden die werkzaam zijn in een organisatie, in het bereiken van de eigen doelstellingen en met name de manier waarop, is daarom geboden. Daarbij is het nodig om het krachtenveld waarbinnen men werkt en waar men deel van uitmaakt, te kennen. Het besef is van belang dat er allerlei subculturen kunnen bestaan met eigen omgangsvormen, waarden, normen en belangen, die op gespannen voet kunnen staan met de eigen waarden van een individu. Is men onwetend van het bestaan van een spanning tussen algemeen belang en eigen belang, dan is het zeer goed mogelijk dat afwijkend gedrag kan leiden tot conflicten.

Uit het voorafgaande blijkt dat het van groot belang is dat (toekomstige) humanistische raadsliden kennis en inzicht hebben in de processen die zich voordoen in de wisselwerking tussen enerzijds de eigen positie en anderzijds de instelling waarbinnen men werkt. Dat is niet hetzelfde als naar bepaalde gebeurtenissen kijken als toevalligheden die er niet hadden mogen zijn.

Conclusie

Het hier voorafgaande kort samengevat. Er bestaat nog gebrek aan duidelijkheid en inzicht over wat de relatie van de eigen positie is ten opzichte van institutionele patronen waarbinnen men werkt. Toch is het zo dat (toekomstige) humanistische raadslieden nolens volens worden geconfronteerd met institutionele patronen die zijn of haar speelruimte, zowel de mogelijkheden als de beperkingen, voor een belangrijk gedeelte bepalen.

Wanneer men onvoldoende oog heeft voor de eigen positie die wordt ingenomen binnen de organisatie, te weinig bewust is van het hoe en waarom van de speelruimte die men heeft als humanistisch raadsman/vrouw binnen de organisatie, dan kan dat leiden tot navelstaren. Op den duur kan dat isolement en zelfs marginalisering van de positie tot gevolg hebben.

Daarbij bevordert een eenzijdige beeldvorming en negatieve oordelen over andere hulpverleners slechts het denken in termen van concurrentie en competitie. Dat is op zichzelf al een belemmering die het proces van inspelen op een organisatie bemoeilijkt en daarmee de speling voor de functie beperkt.

Het bovenstaande impliceert niet alleen een bepaalde kennis en inzicht in het omgaan met beleidsmatige en organisatorische aspecten. Het betekent ook het benadrukken van de persoon van humanistisch raadsman/vrouw die eigen waarden, normen en daarvan afgeleide verantwoordelijkheidsgevoelens heeft. Daarbij is het van belang om te streven naar een attitude die gericht is op samenwerking, gebaseerd op onderling vertrouwen en wederzijds respect. Dat vereist bepaalde communicatieve vaardigheden zoals kunnen luisteren, emotionele betrokkenheid, tact, een open instelling en creativiteit. De hier genoemde vaardigheden en vereisten zijn niet alleen van belang voor diegenen die in de praktijk als humanistisch raadsman/vrouw werkzaam zijn. Het ontwikkelen van deze vaardigheden dient ook een belangrijk oriëntatiepunt te zijn voor de Universiteit voor Humanistiek als geheel. En wel op een zodanige wijze dat die kwalificatie hen behulpzaam kan zijn bij het uitoefenen van het beroep wat centraal staat.

(1) Onder geestelijke verzorging wordt verstaan: "De professionele en ambtshalve hulpverlening aan en begeleiding van mensen in fundamentele vragen rondom leven, ziekte en dood, vanuit en op basis van geloofs- en levensovertuiging". Zie hiervoor de Nota *Humanistische geestelijke verzorging*, 1990: 3.

Literatuur

- Bovens, M.A.P., *Verantwoordelijkheid en organisatie: Beschouwingen over aansprakelijkheid, institutioneel burgerschap en ambtelijke ongehoorzaamheid*. Dissertatie, Tjeenk Willink, Zwolle, 1990.
- Hobbelman, P.L., *Humanistische geestelijke verzorging: een dienstverlening in en van het verzorgingshuis*. HSHB, Amsterdam, 1990.
- Keirse, M., 'Burn-out bij gezondheidswerkers', in: *Tijdschrift voor Ziekenverpleging*, 41 nr. 1 1987.
- Nota 'Dienst geestelijke verzorging in organisatie en beleid'. NZR, Utrecht, 1987.
- Prins, M.C.J. en D.J. van Houten, 'Meer met minder: Humanisering van zorg als sociale vernieuwing' (te verschijnen in *Bestuurswetenschappen*, 1991).
- Putman, W., 'Instellingsbeleid en integratie: Acceptatie is nog geen integratie', in: *Congresbundel Instellingsbeleid en de dienst geestelijke verzorging*: 14-30, NZR, Utrecht, 1988.

ABONNEER U!

Een tijdschrift maken is duur, maar als we voor 1 januari 300 abonnees hebben, is het mogelijk een blad voor u te maken over het humanistisch geestelijk werk, van een kwaliteit zoals dit eerste nummer.

Praktische Humanistiek bestaat alleen van uw abonnementsgeld. Zonder uw abonnement dus geen blad.

U abonneert zich door f 50,- of f 75,- (STEUNabonnement) over te maken op ons gironummer, of door ons te schrijven.
Praktische Humanistiek, Postbus 367, 3850 AJ, Ermelo.
Giro 6240747.

De redactie rekent op u!

Roos of bereklauw?

PRAKTIJKFRAGMENT

Sonja 't Hart-Hartog

Ons verpleeghuis heeft een huiskrant die vier keer per jaar uitkomt. Vaste medewerker aan die krant is meneer Dirksen, een bewoner van een somatische afdeling. Als je hem ziet zou je niet verwachten dat hij de schrijver is van zulke mooie, poëtische verhaaltjes. Hij is een grote beweeglijke man, die steppend met zijn rechtervoet – zijn linkerkant is verlamd – met zijn rolstoel een soms griezelig hoog tempo weet te bereiken. Hij kent iedereen en iedereen kent hem: met zijn witte wapperende haren en zijn schallende lach kan dat ook bijna niet anders; hij is een man die zich door het hele huis laat horen en laat zien, grappen maakt, zijn mede-patiënten probeert op te beuren met allerlei nogal stoere verhalen en er, zo te zien, aardig de moed in weet te houden.

Met mij praat hij, eerst heel moeizaam maar geleidelijk aan veel opener, over de moeite die hij heeft met zijn invaliditeit en de afhankelijkheid die daarvan het gevolg is, zijn verdriet over het feit dat hij niet meer naar huis terug kan, het gemis van zijn kinderen. “Ben ik nou een kerel,” zegt hij keer op keer heel verdrietig, “moet je mij nou zien met m’n lamme poot, ik ben toch niks meer waard?” En samen met mij zoekt hij of er in zijn leven misschien toch zaken zijn die zijn gevoel van eigenwaarde weer wat kunnen herstellen.

Gelukkig beleeft meneer Dirksen veel plezier aan het schrijven van zijn verhaaltjes voor de huiskrant en aan de waardering die hij daarmee oogst. Vaak vertelt hij mij waar zijn volgende verhaaltje over zal gaan. De laatste keer dat we daarover spraken, vertelde hij me dat het verhaaltje waarmee hij nu bezig was, maar niet wilde lukken. En op mijn vraag waarover hij wilde schrijven vertelde hij: “Het gaat over een mooi groot bloemperk, waarin in het voorjaar allerlei bloemen ontkiemen. Het perk gaat er steeds mooier uitzien, omdat steeds meer bloemen hun blaadjes ontfouwen. Maar in dat perk staat een roos, waarmee het niet goed gaat. De bloemblaadjes van die roos gaan niet helemaal open en zijn steel wil maar niet stevig worden, die knakt elke keer om, hoe hard hij z’n best ook doet...” Hij stopt, en kijkt me aan. “Die roos dat bent U, hè?” vraag ik voorzichtig. Hij knikt,

en we schieten allebei vol. "Nou maak ik U verdomme nog aan het huilen ook!" zegt hij kwaad. En dan moeten we allebei lachen.

Ik kijk naar hem zoals hij daar zit in zijn rolstoel, met zijn misvormde verlamde linkerhand en zijn linkerbeen, dat hij alleen met behulp van een beugel recht kan houden en met een gezicht dat nu een heel verdrietige uitdrukking heeft, maar dat meestal iets heel onverzettelijks uitstraalt. Meneer Dirksen een roos? Ik vertel hem welk beeld hij bij mij oproept, als ik denk aan de manier waarop hij in het huis aanwezig is: het beeld van een bereklauw, een letterlijk niet binnen de perken te houden plant met grote groene bladeren en wijde witte bloemschermen; een plant die alle andere planten in haar buurt overwoekert, maar prachtig is om te zien, ook als ze uitgebloeid is, omdat ze dan zulke mooie zaaddozen vormt.

Hij moet lachen als ik hem mijn gedachten vertel en zegt dan: "Misschien moet ik maar een ander verhaaltje verzinnen, dat me niet zo verdrietig maakt. Laat ik maar eens proberen of ik wat kan schrijven over een beer met een lam klauwtje, maar ... wèl een beer!!!"

Een paar dagen later kom ik hem in de hal tegen. "Ik heb het bijna af!" roept hij, terwijl hij me bijna ondersteboven rijdt in zijn haast.

Nieuwsbrief

In deze eerste nieuwsbrief drukken we enige beleidsplannen af, zoals ze door de diensten Geestelijke Verzorging (GV) aan het congres van het Humanistisch Verbond zijn voorgelegd op 25 en 26 mei 1991.

1. Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging in de strijdkrachten

In de komende tijd wordt het geestelijk werk ten behoeve van militairen, zoals dat al 26 jaar binnen de Nederlandse krijgsmacht plaatsvindt, voortgezet. Overigens niet alleen in Nederland maar ook in de Bondsrepubliek ten behoeve van aldaar gelegerde Nederlandse militairen en incidenteel ook in de West.

Een drietal ontwikkelingen is de komende tijd voor de Humanistisch Geestelijke Verzorging van bijzondere betekenis.

A. De humanistisch geestelijke verzorgers, werkzaam bij de Koninklijke Landmacht, de Koninklijke Luchtmacht en de Koninklijke Marine, ervaren in hun werk de toenemende onzekerheid ten aanzien van de toekomst van de krijgsmacht. Door het alsmaar uitblijven van de Defensienota zien vele beroepsmilitairen zich geplaatst in een situatie, waarin de van oudsher bij het militaire ambt behorende zekerheid voor de toekomst, ineens totaal verdwenen lijkt te zijn. Dat dit sommigen werkelijk in existentiële nood brengt, ondervinden de geestelijke raadslieden in de praktijk, welke een toename van het aantal beroepsmilitairen dat gebruik maakt van hun diensten (gezien ten opzichte van dienstplichtigen) laat zien.

B. De situatie in de Golf werpt zijn schaduw over ons werk binnen de krijgsmacht. De wetenschap dat één van de collega's ter plekke is aan boord van een bevoorradingschip, vervult ons met grote bezorgdheid.

Vooralsnog wordt binnen de dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging als beleid gehanteerd dat er naar rato ten opzichte van de confessionele geestelijke verzorging een inbreng wordt geleverd.

C. Tenslotte hoopt de Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging dat het verdeelsleutelonderzoek, dat in het najaar van 1990 is uitgevoerd door het Instituut voor Toegepaste Wetenschappen en dat in de komende maanden zijn beslag zal krijgen, er toe zal leiden dat een uitbreiding van het aantal formatieplaatsen van de dienst zal plaatsvinden.

(Inmiddels is besloten tot een uitbreiding. De omvang hiervan hangt nog van een aantal factoren af – redactie)

2. Stichting Het Coornherthuis

Het Coornherthuis organiseert meerdaagse conferenties voor geestelijke vorming voor zowel dienstplichtig als vrijwillig dienende militairen van de drie krijgsmachtdelen: Koninklijke Landmacht, Koninklijke Luchtmacht en Koninklijke Marine.

De conferenties worden georganiseerd in nauw overleg met de dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging in de Krijgsmacht. De deelnemers aan de geestelijke vormingsconferenties zijn voornamelijk dienstplichtige militairen. Vrijwillig dienende militairen maken nog nauwelijks gebruik van deze mogelijkheid. Een ervaring die wordt gedeeld met de confessionele vormingscentra voor militairen.

Het Coornherthuis zal de komende jaren geestelijke vormingsconferenties blijven verzorgen voor deze groepen, waarbij vooralsnog de nadruk blijft liggen op de dienstplichtigen. Er zullen na verschijning van de Defensienota ingrijpende wijzigingen/inkrimpingen bij de krijgsmacht worden doorgevoerd. Wijzigingen die verregaande gevolgen zullen hebben voor mensen die binnen de defensie-organisatie werken.

De vraag is dan ook hoe er op deze ontwikkelingen moet worden ingespeeld. Vooralsnog valt niet te voorspellen of, ten gevolge van nieuw defensiebeleid, een belangrijk deel van ons huidige deelnemersbestand zal verdwijnen.

De staf van het Coornherthuis zal, zodra de contouren van de nieuwe situatie duidelijker worden, passend nieuw beleid ontwikkelen. Zowel waar het de inhoud van de conferenties betreft als met betrekking tot de doelgroepen kunnen wijzigingen wenselijk of noodzakelijk zijn.

Tenslotte: De eisen die in deze tijd gesteld worden aan vormingscentra in internaatverband maken het, tezamen met een eventuele gedeeltelijke verschuiving in de deelnemerspopulatie, noodzakelijk de accommodatie aan te passen.

3. Dienst Humanistisch geestelijke Verzorging in de inrichtingen van Justitie

Helaas ontbreekt nog een alomvattend beleidsplan voor de dienst. Wel kan hier een beknopte opsomming worden gegeven van mogelijke factoren die het beleid in de komende drie jaar zullen beïnvloeden.

- A. Als gevolg van voorstellen in de nota 'Overheid, godsdienst, levensbeschouwing' (commissie Hirsch Ballin) zullen er de komende jaren geestelijke verzorgers voor de moslims en de hindoes bijkomen. Het is de bedoeling dat er dan een herverdeling van de formatie-uren over de verschillende denominaties komt. De kans bestaat dat met het oog daarop een onderzoek ingesteld zal worden. Het is niet waarschijnlijk dat dit voor 1993 zal plaatsvinden. De komende twee jaar moeten door de drie denominaties tezamen twee formatieplaatsen worden ingeleverd voor de geestelijke verzorging door imams en pandits. Zij worden nog niet aangesteld, maar werken op honorariumbasis en op afroep.
- B. De totstandkoming van het beleidsplan voor de komende jaren van de minister en de staatssecretaris van Justitie, 'Recht in beweging', zou ondermeer een kleine uitbreiding

van het aantal formatieplaatsen kunnen betekenen.

C. Omdat in 1968 de eerste humanistische geestelijk raadsman werd aangesteld, zal in 1993 het 25-jarig bestaan herdacht worden van het humanistisch geestelijk raadswerk in de Inrichtingen van Justitie. Het plan is om dit feit te gebruiken om meer bekendheid te geven aan bestaan en doelstellingen van deze werksoort.

4. Beleidsplan van het bureau ZVB, humanistisch geestelijke verzorging in Zieken-, Verpleeg- en Bejaardenhuizen (ZVB)

In januari 1991 heeft de organisatiewijziging bij de dienst ZVB definitief vorm gekregen. Dit betekent dat in plaats van één dienst ZVB voortaan sprake zal zijn van drie diensten, samenwerkend in één bureau ZVB. De term coördinator is vervangen door hoofd van dienst.

Het bureau ZVB stelt zich tot doel:

Het creëren, behouden en onderhouden van intra-murale formatie-plaatsen;

Het toetsen, begeleiden en ondersteunen van humanistisch geestelijke raadslieden die werken onder inhoudelijke verantwoordelijkheid van het hoofdbestuur (HB) van het Humanistisch Verbond.

Het informeren over en bepleiten van humanistisch geestelijke verzorging op alle mogelijke niveaus (o.a. landelijk, provinciaal, plaatselijk).

De formatie ziet er per 1 januari 1991 als volgt uit:

0,8 HV-formatie hoofd van dienst Z;

0,8 HSHB-formatie hoofd van dienst B;

0,8 HV-formatie hoofd van dienst V+PZ;

0,75 HV-formatie secretariële ondersteuning.

Eén van de hoofden van dienst functioneert tevens als primus inter pares (PIP) van het bureau ZVB, onderling roulerend per jaar.

De komende jaren zullen de activiteiten van het bureau ZVB de volgende zijn:

1. Verzelfstandiging ZVB

Vanaf 1991 dient ZVB een zelfstandige dienst te zijn met een duidelijke inhoudelijke lijn naar het HB waarin de inhoudelijke verantwoordelijkheid gehandhaafd blijft, voorts is er een organisatorische lijn naar de directie CB.

ZVB heeft daarbij eigen beheer over een door het HB vastgesteld budget en binnen door het HB vastgestelde richtlijnen. Hiertoe dienen nog nadere ideeën uitgewerkt te worden.

2. Uitbreiding formatieruimte ZVB.

De door het HV ten behoeven van ZVB beschikbaar gestelde formatie bedraagt thans 2,45 formatieplaats. Door de HSHB wordt een subsidie gegeven ten behoeve van 0,8 formatieplaats voor het hoofd van dienst Bejaardenhuizen. (Totaal voor ZVB 3,3 formatie).

Er zal naar gestreefd worden het reeds jaren oplopende tekort op de formatie van ZVB in verband met toename van het aantal raadslieden in de komende drie jaar in te lopen. Tevens

dienen mogelijkheden onderzocht te worden om bij een groeiend veld (raadslieden + werkplekken) een evenredige formatie uitbreiding te realiseren. De financiële mogelijkheden zijn hier het struikelblok voor het HV.

Een eventuele formatie-uitbreiding voor ZVB hangt samen met de mogelijkheid tot het verwezenlijken van de volgende punten:

3. Uitbreiding werkplekken hgv in de intramurale gezondheids- en bejaardenzorg

- a. Conform het doel van ZVB zal het bureau ZVB ijveren om de uitbreiding van humanistisch geestelijke verzorging weer structureel vorm te geven. Op dit moment worden ca. 2065 algemene instellingen niet bereikt.

Patiënten en/of bewoners verblijvend/wonend in deze instellingen kunnen dus geen beroep doen op humanistisch geestelijke verzorging.

- b. verstandelijk gehandicapten. De aanstelling van de eerste hgr in het creëren van een experimentele formatieruimte binnen instellingen van verstandelijk gehandicapten betekent voor het bureau ZVB een uitbreiding van de taak.

Naast de bestaande werkvelden is hiermee tevens een eerste stap gezet in de richting van een mogelijk verder uit te breiden en te ontwikkelen werkveld.

Nader zal moeten worden gezien op welke wijze het professionele draagvlak ten behoeve van de geestelijke verzorging binnen instellingen van verstandelijk gehandicapten een invulling kan krijgen.

4. Eerste-lijnszorg

Het verschijnsel dat vanuit de eerste lijn (thuis situatie) een beroep gedaan wordt op de tweede lijn (humanistisch geestelijke verzorgers werkzaam in instellingen) neemt toe. Dit wordt onder andere bevorderd door:

- korte opnames in ziekenhuizen;
- nadruk op (terminale) thuiszorg;
- ontwikkeling van bejaardenhuis tot zorgcentrum en het meer bekend worden van humanistisch geestelijke verzorging.

Er zal gewerkt worden aan duidelijkheid over de vraag in hoeverre deze zorg tot de verantwoordelijkheid van de daar tewerkgestelde geestelijk verzorgers behoort. Daar waar het buiten de zorg van de instellingen valt heeft ZVB structureel geen mogelijkheden. Ook het HV moet zich beraden hoe de geconstateerde toenemende vraag uit de eerste lijn gehonoreerd kan worden.

5. Kwaliteitsbewaking en ondersteuning van Humanistisch Geestelijke Raadslieden

De afgelopen periode is gestart met het systematisch, structureel vormgeven aan de (jaarlijkse) werkbegeleiding van alle raadslieden. Dit beleid zal in de komende periode voortgezet worden.

Bovendien zullen met betrekking tot de kwaliteitsbewaking en ondersteuning (evenals in het verleden) raadsliedenconferenties georganiseerd worden.

6. Professionalisering

De professionalisering van de geestelijke verzorging in de instellingen zet zich voort.

- a. De komende jaren zal dit nauwlettend gevolgd moeten worden door middel van contacten met:
 - UvH/HOI;
 - Verenigingen van Geestelijk Verzorger in Ziekenhuizen (GVVZ) en de Vereniging van Geestelijk Verzorger in Bejaarden (GVVB);
 - Nationale ziekenhuisraad (NZR) en Vereniging Nederlandse Bejaarden (VNB).
- b. In 1990 is door het HB een commissie in het leven geroepen ter bestudering van afbakening van taken en verantwoordelijkheden tussen beroepsverenigingen/levensbeschouwelijke genootschap.

Deze commissie zal begin 1991 op verzoek van het HB een advies en/of discussiestuk uitbrengen over toetsingsprocedures inzake inhoudelijke benoemingen voor alle kandidaat-raadsleden. In 1991 zal met betrokkenen gestreefd worden naar een consensus waarna vorm gegeven kan worden aan de definitieve uitwerking.
- c. Rondom het vraagstuk ten aanzien van de onafhankelijkheid van de humanistisch geestelijk verzorger in een geïntegreerd werkverband binnen de instelling zal in 1991 een werkgroep "integratie-vrijplaats" functioneren. Het plan is om in 1992 een (discussie) nota te doen verschijnen over dit onderwerp.
- d. De in 1981 verschenen nota 'Het verhaal van de humanistische geestelijke raadsleden bij HSHB' zal worden herschreven door 3 raadsleden en 1 diensthoofd.

7. Identiteit van de geestelijke verzorging

Een pluriform aanbod van geestelijke verzorging (te weten minimaal godsdienstige en niet-godsdienstige geestelijke verzorging) is nog steeds geen vanzelfsprekende zaak. Bovendien lijkt zich een tendens te ontwikkelen naar het vervagen van de identiteit. Het vervagen van de identiteit heeft voor geestelijke verzorger een professionele grens, vanwege het optreden namens de achterban en de noodzakelijke inhoudelijke verantwoordelijkheid.

Zowel dit laatste als het pluriform aanbod zal blijvende aandacht en tijd vergen in de komende jaren.

In 1991 zal een raadsledenconferentie gehouden worden over de inhoudelijke verantwoordelijkheid in relatie met de identiteit. Daarna zal bezien worden of hieruit een werkgroep dan wel een nota kan voortkomen.

8. 25 jaar ZVB.

Op 1 juli 1994 is het 25 jaar geleden dat de dienst ZVB van start ging door middel van de aanstelling van een full-time Centraal Geestelijk raadsman. ZVB wil aan dit feit uitgebreid aandacht geven. In januari 1992 zal de voorbereiding voor dit jubileum van start gaan.

Nieuwsbrief

Universiteit voor Humanistiek

Vertrek Voorzitter College van Bestuur

Met ingang van het academisch jaar 1991-1992, zal mr. W.H. Bijleveld niet langer voorzitter zijn van het College van Bestuur van de UvH. Per 1 september 1991 is hij benoemd tot voorzitter van de directieraad van de Stichting Verpleeghuizen Noord-Holland.

Bibliotheek

Met de HOI-bibliotheek als basis is een viertal medewerkers al geruime tijd bezig met de opbouw van een kleine speciale, wetenschappelijke bibliotheek voor de UvH. De collectie van de bibliotheek richt zich met name op historische, systematische en praktische humanistiek. Naast het opzetten van een automatiseringssysteem is men vooral bezig met een eenmalige, extra aanschaf van boeken en naslagwerken. Daarnaast worden er veel nieuwe abonnementen genomen op (inter)nationale tijdschriften; zo zijn vrijwel alle tijdschriften van de (inter)nationale humanistische beweging in de collectie aanwezig. De bibliotheek is vrij toegankelijk voor raadslieden en er zijn na de interne verhuizing voldoende studieplaatsen. De openingstijden zijn op werkdagen van 09.00 tot 17.00 uur.

Voor meer informatie: Bert Gasenbeek (bibliothecaris).

Nascholingscursus

Van 6 september tot 14 oktober 1991 zal er onder de titel '*Geestelijk werk in beweging*' een nascholingscursus voor de werkvelden Defensie, Justitie en ZVB worden georganiseerd. Deze heeft tot doel om – met behulp van actuele filosofische en sociaal-wetenschappelijke begrippenkaders – op die praktische vragen en problemen te reflecteren waarmee geestelijk werkers geconfronteerd kunnen worden.

Deze cursus zal worden gegeven op 3 achtereenvolgende vrijdagmiddagen van 13 – 17.30 uur en aansluitend op 3 maandagmiddagen (dezelfde tijden). Kosten: f 750,-, inclusief syllabus. Deelnemers die de cursus hebben afgerond ontvangen als bewijs een getuigschrift. U kunt zich telefonisch aanmelden op 030-312674 (UvH).

Ontmoetingsdag voor humanistische raadslieden

Op vrijdag 11 oktober van 10.00 uur tot 16.30 uur organiseert de UvH een themadag voor de mensen uit de werkvelden. Vorig jaar hebben er ongeveer honderd mensen, geestelijk werkers en medewerkers van de UvH deelgenomen aan deze dag.

Het definitieve programma is nog niet vastgesteld, daarover vindt nog overleg plaats met de vertegenwoordigers van de werkvelden. De inhoudelijke voorbereiding wordt verzorgd door Harry Kunneman. De organisatie is in handen van Judith Hokke. Voor meer informatie wordt U verzocht met hen contact op te nemen.

Oraties

Voor de laatste twee UvH-hoogleraren zijn de data nu vastgesteld waarop zij hun inaugurele rede zullen houden, nl. dr. Henk Manschot op 15 januari 1992 (Academiegebouw RUU) en drs. Fons Elders op 8 mei 1992 (Hogeschool voor de Kunsten).

Publicaties

Lof der Lichtzinnigheid: Op 8 mei 1991 heeft dr. Herman Coenen, per 1 september 1989 benoemd tot gewoon hoogleraar aan de UvH met de leeropdracht Mens-, Maatschappij- en Cultuurwetenschappen, in het bijzonder sociologie van zingeving en levensbeschouwing, zijn ambt in het openbaar aanvaard door het uitspreken van een rede getiteld: *Lof der Lichtzinnigheid*. Hierin speelde prof. Coenen met een blinde vlek in onze blik op het samenleven. De letterlijke tekst van deze rede is te bestellen à f 10,- (excl. porto).

Diës Natalis 1991: Op 29 januari 1991 vierde de UvH haar tweede diës met een openbaar debat over het thema 'Publieke Moraal en Sociale Zorg'. Deelnemers aan het forum waren prof.mr.dr. Jacqueline Soetenhorst-de Savornin Lohman (gewoon hoogleraar van de vakgroep Andragologie, in het bijzonder sociale hulpverlening aan volwassenen, aan de UvA), prof.dr.J.A.A. van Doorn (emeritus Erasmus Universiteit en voormalig columnist in NRC Handelsblad), en de UvH-hoogleraren dr. Harry Kunneman, dr. Douwe van Houten en drs. Fons Elders. De tekst van dit debat is te bestellen à f 2,50.

Studiegids 1991-1992: deze is à f 10,- verkrijgbaar (excl. porto).

Publicaties kunnen worden aangevraagd bij het secretariaat van de UvH: 030-312674.

Verhuizing

Met ingang van het academisch jaar 1991-1992 zullen alle leden van het wetenschappelijk personeel hun werkruimte hebben in de dependance op Drift 6 (tel. 030-367437). Het Bureau en de bibliotheek van de universiteit blijft in het hoofdgebouw op de Van Asch van Wijckskade 28 (tel. 030-312674).

Recensies

Humanistisch geestelijke verzorging: een dienstverlening in en van het verzorgingshuis.

Geschreven door de coördinator geestelijke verzorging bij de Humanistische Stichting voor Huisvesting van Bejaarden (HSHB), Pam Hobbelman. Verkrijgbaar bij de HSHB, postbus 70510, 1007 KM Amsterdam (020-6610706).

"Aanleiding tot het uitbrengen van deze nota zijn de veelvuldige vragen die omtrent de functionele en organisatorische kanten van humanistisch geestelijke verzorging gesteld worden. Er blijken onduidelijkheden te kunnen bestaan over wat humanistische geestelijke verzorging is, wat het betekent voor de organisatie en hoe en waarom het op de huidige wijze geregeld is", aldus de inleiding van deze nota.

Hier wordt heel helder beschreven wat de identiteit van geestelijke verzorging is, hoe het instellingsbeleid is, en welke verschillende modellen er bestaan in het denken over de plaats van de geestelijke verzorging in de verzorgingsorganisatie.

Bovendien bevat de nota als bijlagen: de beroepscode voor humanistische raadslieden, een model taak- en functieomschrijving, een voorbeeld van een arbeidscontract, een organigram, de normstelling voor aantal uren GV, een functie-typering en -waardering en een salarisschaal uit de CAO Bejaardenhuizen. Het is een nota, waarvan ieder die professioneel bij de GV in verzorgingshuizen betrokken is, er enkele in voorraad zou moeten hebben. Om zelf na te lezen hoe het ook al weer was, en om aan managers en collega's uit te delen. Het beeld dat van de humanisti-

sche GV wordt gegeven is namelijk volstrekt helder. De omslag van de nota is bovendien van een professioneel hoogglans-gehalte.

Deze beschrijving van humanistisch geestelijk raadswerk is in zijn helderheid echter weinig kritisch over de knelpunten waar raadslieden tegenwoordig mee worstelen: de inhoudelijke benoeming en de daarmee samenhangende toetsing door HV-functionarissen, en de strenge scheiding tussen de 'twee verantwoordelijkheidslijnen'. Dit laatste betreft, zoals men weet, het onderscheid tussen de inhoud van het werk en de organisatorische zaken, waar al veel discussie aan gewijd is. De schrijfster blijft deze scheiding sterng hantieren. Er wordt gekozen voor de status quo.

De beroepscode, die in zijn geheel afgedrukt is in de nota, wordt ook zonder opmerkingen opgenomen, terwijl die toch op bepaalde punten zeker aan actualisering toe is. Bijvoorbeeld in zijn toelichting: "Een beroepscode wordt wenselijk geacht, nu het aantal vrijwillig en beroepsmatig werkzame humanistische raadslieden zich gestadig uitbreidt." Deze tekst is uit 1977. Er mag inmiddels een vraagteken bij professionals als vrijwilliger. En 'gestadig uitbreidt'? We moeten ons op zijn minst afvragen hoe dat op dit moment zit, welke ontwikkelingen er zijn, etc.

In deze nota worden dus geen vragen gesteld, maar wordt de status quo in de verzorgingshuizen helder beschreven.

Ko Burger

René Diekstra, *Je verdriet voorbij; een gids voor jongeren over zelfmoord*.

A.W. Bruna Uitgevers B.V. Utrecht, 1991. 95 pagina's, f 19,90. ISBN 90-229-7920-2.

Je verdriet voorbij; een gids voor jongeren over zelfmoord is bedoeld als een gezond-verstandsgids over zelfmoord. De auteur, hoogleraar klinische psychologie te Leiden, richt zich met deze gids tot jongeren die het leven niet meer zien zitten en aan zelfmoord denken. Doel: "... realistische vragen stellen waarop je realistische antwoorden kunt vinden om een realistische beslissing te nemen over jouw verdere deelname aan dit leven", aldus Diekstra in zijn inleidende "Brief aan de lezer". Zoals je van een gids mag verwachten bevat het boekje geen taai theoretische uiteenzettingen of diepzinnige levensbeschouwelijke reflecties. Maar zelfmoord is nou niet direct een onderwerp voor lichtzinnige kout. Dus: wat bevat deze gids wel? Na lezen en herlezen weet ik het antwoord op deze vraag eigenlijk niet goed. Bij een gids mag je naar de bruikbaarheid vragen. Voor wie is het? Zal het de doelgroep bereiken? Spreekt het de potentiële gebruiker aan? Is het helder geschreven? Een helder antwoord op de vraag naar het nut van het boekje heb ik niet gekregen.

Je verdriet voorbij is met andere woorden een boekje dat ambivalente reacties oproept en, sterker, blijkbaar ook commotie veroorzaakt, als we tenminste op een artikel in *Trouw* (13 maart 1991) mogen afgaan. Daarin wordt een CDA-kamerlid aangehaald, die het boekje als 'een levensgevaarlijk experiment' betitelt. Geen geringe kwalificatie voor een boekje van 95 pagina's, waarvan er bovendien nogal wat niet of zo minimaal bedrukt zijn (de vragenlijst niet meegerekend), dat mijns inziens de prijs omlaag zou mogen. Deze kwalificatie heeft ook alweer reactie opgeroepen, want terecht wordt gepleit voor het opheffen van

het taboe dat rondom dit thema heerst. Maar rechtvaardigt de noodzaak om dat taboe te doorbreken het publiceren van dit boekje? Of anders geformuleerd: maakt het taboe-doorbrekende karakter *Je verdriet voorbij* tot een boekje dat het waard is te verschijnen?

In vijf delen beoogt Diekstra verschillende aspecten van het denken over zelfmoord te behandelen. Die delen verschillen nogal van aard en kwaliteit. Het eerste en het vijfde deel bevatten eigenlijk niet meer dan enkele anekdotes. In het eerste deel is de anekdote bedoeld om de lezer in een 'nadenkstemming' te brengen. Geen onaardige, maar ook geen veelzeggende anekdote. Nu ben ik misschien niet het type dat zich door het soort verhalen laat aanspreken dat in dit boekje gepresenteerd wordt. En wellicht moet je in een bepaalde mentale conditie zijn, wil zo'n verhaal een 'Aha-erlebnis' tweewegbrengen. Maar ik kan me niet goed voorstellen, dat een jongere die zo wanhopig is, dat hij daadwerkelijk neigt tot zelfmoord, zich kan identificeren met een oudere man die alles in zijn leven heeft, of al heeft meegemaakt, die van zijn afscheid een happening maakt, en die uiteindelijk om onnaspeurbare redenen met een aantal onbekende motorrijders mee trekt. Deel vijf is bedoeld om creatief over de toekomst na te denken, het 'hoop'-deel, zoals Diekstra dat zelf noemt. Ook hier moeten de verhalen je maar net aanspreken, denk ik.

In het tweede deel stelt Diekstra: "... als het je ernst is met zelfmoord, dan moet je klaar zijn om goed en redelijk na te denken". Hij geeft informatie over de fysieke conditie die nodig is om dat te kunnen: goed slapen, gezond eten, geen gebruik van middelen die het denken vertroebelen, zorgen voor ontspanning. Zonder twijfel goede raad, maar oppervlakkig gebracht. En natuurlijk: lees je dit en vooral, doe je er iets aan als je zelf al doorgedraaid bent? Ik krijg nog andere twijfels. Hoe

serieus neemt Dickstra jongeren die denken over zelfmoord werkelijk? Beoogt Dickstra niet eerder een vorm van paradoxale bibliotherapie? Van mij mag hij, maar als hij eerder uit is op het binnenhalen van deze jongeren in het vangnet van de hulpverlening, verklaart dat wellicht waarom ik bijna nergens het gevoel krijg, dat hij de juiste toon aanslaat, waarom het geheel gemaakt, onecht klinkt. Dat is misschien een ernstiger verwijt dan zo op het eerste gezicht lijkt. Want de eenzaamheid van het opgesloten zitten in eigen gevoelens en afweer vertaalt zich niet zelden juist in harde kritiek op en afwijzing van de wereld van de zogenaamde 'plastic people'.

Het derde deel bevat een vragenlijst, bedoeld om te evalueren: hoe zit het precies met je gevoelens, voor welke problemen lijkt zelfmoord de 'perfecte' oplossing te zijn, wat zijn je beste fantasieën over verder leven, van wie of wat (mensen, dieren, gebeurtenissen, plaatsen) wil je afscheid nemen? En advies over de wijze waarop je dat afscheid het beste - voor jezelf althans - kunt doen. Als Dickstra het heeft over het afscheid nemen, maakt hij voor het eerst een enigszins overtuigende indruk. Hier klinkt zijn therapeutische ervaring het meest door in de tekst. Maar direct daarna krijg ik weer kromme tenen, als hij de lezer oproept conclusies te trekken: "Voordat je verder gaat, moet je eens proberen uit de grond van je hart te zeggen: Ik heb er genoeg van zo te leven". 'Zo wil ik niet meer blijven leven'. Wat heb je gedaan? Heb je het hardop gezegd? Heb je het geschreeuwd? Kun je dat? Doe het dan eens. Schreeuw maar. Nu. En huil als je dat wilt". Ik kan me dit soort teksten voorstellen, maar dan uitgesproken, in een interactie, middenin een emotionele therapeutische context. Op papier, gericht tot een onbekende met wie geen relatie bestaat en die in zijn eentje dit boekje doorworstelt, klinkt zoiets hol, misplaatst.

Het volgende deel presenteert gegevens over verschillende wijzen van het plegen van zelfmoord: van elf methoden word het percentage dodelijke sterfgevallen genoemd; om verschillende redenen worden 8 ervan expliciet afgeraden (kans op succes, mate van lijden, risico's voor anderen); Het belangrijkste is hier de oproep om deskundige hulp in te roepen: "als je daar niet om durft te vragen ... dan ben je nog niet aan zelfmoord toe". Begeeft Dickstra zich hier weer op het paradoxale pad? In ieder geval ontbreekt hier een adressenlijst van instanties of personen die daadwerkelijk hulp bij zelfmoord (willen) verlenen. Om dat laatste was het toch allemaal te doen: jongeren met zelfmoordplannen serieus nemen? En zou het kunnen dat zij in die fase niet meer naar hulp zoeken, omdat eerdere hulp bij hun problemen gefaald heeft, of omdat ze vermoeden dat hulpverleners over het algemeen opnieuw zullen trachten je van die plannen af te helpen, hetgeen ook te begrijpen is?

Dit vierde deel is ongetwijfeld het meest controversiële, door het nuchter beschrijven van vormen van zelfmoord en het bespreken ervan in termen van resultaat: welke poging geeft een minimum aan lijden, een maximum aan succes. In lijn van een streven naar zo min mogelijk 'doe-het-zelf geknoei' (benaming is van Dickstra zelf) is het niet slecht zaken eens op een rijtje te zetten. Hier is het boekje het meest taboe-doorbrekend en op zich is dat in mijn ogen inderdaad een verdienste. Maar tegelijkertijd is het boekje ook hier oppervlakkig. Zeven pagina's tekst over dergelijke materie is miniem. En daadwerkelijke aanwijzingen behalve het zoeken naar hulp geeft Dickstra nauwelijks. Ik kan niet goed inschatten of het boekje juist daardoor gevaarlijk zou zijn, zoals sommigen vrezen, of niet. Ik neig naar de laatste mogelijkheid. Want mijn vermoeden dat Dickstra paradoxaal bezig wil zijn wordt groter, naarmate ik verder lees. En verder vraag ik me steeds

meer af wie van de potentiële zelfdoders het rationele proces van Diekstra eigenlijk wil doormaken?

Gevaarlijk? Nuttig? Ik weet het niet. In ieder geval mis ik verdieping, door het hele boekje heen. Als je dan toch streeft naar goed nadenken over zelfmoord, dan zou bijvoorbeeld een passage over het recht tot het nemen van zo'n beslissing niet misstaan. En ook zou uitvoeriger kunnen worden ingegaan op de gevolgen voor de nabestaanden en de vinder. Niet dat in mijn ogen de ander ooit het laatste woord mag hebben bij dergelijke beslissingen (als het al zou helpen, dat recht aan die

ander toe te kennen). Maar wat er nu staat is wel erg minimaal. En wat ik ook mis is inhoudelijke aandacht voor gewetensvragen en andere levensbeschouwelijke zaken.

Kortom, ik ben niet erg enthousiast. Zelfmoord is een belangrijk onderwerp en op zichzelf is de vorm van bespreken een aardig idee. Maar de uitwerking is teleurstellend en roept regelmatig ergernis op. Het onderwerp is een betere behandeling waardig, jongeren die aan zelfmoord denken zouden volwaardiger benaderd kunnen worden.

Jan Hein Mooren

Ontvangen boeken

Jan Ebskamp en Henk Kroon, *Ethisch leren denken in de hulpverlening, verzorging en sociale dienstverlening*.

Uitgeverij Intro, Nijkerk 1991, 110 pag. ISBN 9026619375. f 27,50.

Over ethiek, moraal en beroepsethiek; hoe breng je ethiek ter sprake; respect voor de eigen verantwoordelijkheid; zorgvuldig omgaan met overtuigingen; omgaan met vertrouwelijke informatie; omgaan met schriftelijke informatie over cliënten; gebruik en misbruik van macht; samen met andere werkers; de zorg voor je eigen functioneren; de maatschappelijke dimensie van de hulp- en dienstverlening. Een leerboek voor opleidingen voor de welzijns- en gezondheidssector.

Kernvraag nr. 96. Oktober 1990. *Ontspanning, krijgsmacht en motivatie*.

Uitgegeven onder verantwoordelijkheid van de hoofden van dienst van de protestantse en rooms-katholieke geestelijke verzorging bij de krijgsmacht. Samengesteld door de werkgroep 'Kernvraag' van de gezamenlijke diensten van de geestelijke verzorging bij de krijgsmacht. De werkgroep 'Kernvraag' stelt zich ten doel om binnen en buiten de krijgsmacht het denken over vraagstukken van oorlog en vrede, krijgsmacht en maatschappij levend te houden en waar nodig te versterken en de meningsvorming op die gebieden te stimuleren. De leden van de werkgroep verlenen hun medewerking vanuit een persoonlijk verantwoordelijkheidsbesef in relatie tot de krijgsmacht.

Kernvraag wordt voor zover de voorraad strekt op aanvraag gratis toegezonden.

Adres administratie *Kernvraag*: Bureau Hoofdluchtmachtaalmoezenier, Binckhorstlaan 135, 2516 BH Den Haag, 070-3492427.

K.J. van den Herik, *Zienswijze. Basisboek levensbeschouwing MBO*.

Versluys Uitgeverij, Almere 1991. 159 pag. ISBN 902491695X. f 28,50.

Auteur in voorwoord: "Het is zeker waar dat God, kerk of politiek niet bovenaan de agenda van jongeren staan. Hoewel de traditionele kerken steeds meer terrein verliezen (50% van de bevolking is buitenkerkelijk) neemt de belangstelling van jongeren voor ethiek, religieuzen en spirituele zaken steeds meer toe. Een groot deel van jullie zit op een MBO-school waar het vak levensbeschouwing/godsdienst op het lesrooster staat.

In de klas blijkt dat bij een groot aantal van jullie de behoefte bestaat zich te verdiepen in levensvragen zoals 'wie ben ik? Wat is mijn toekomst? Wat is de zin van het leven? Is er leven na de dood? etc.' Jullie stellen vragen over godsdiensten, humanisme, sekten, bijgeloof, buitenlanders, rituelen en feesten. Daarnaast vragen jullie je af of alles wat kan ook mag. Denk aan kwesties als reageerbuisbevruchting, genetische manipulatie, e.d. Bovendien hebben sommigen kennis over verschillende levensbeschouwingen nodig bij de uitoefening van hun toekomstige beroep. Zienswijze biedt voldoende gespreksstof om jullie levensvragen bespreekbaar te maken en jullie nieuwsgierigheid naar nieuwe dingen op te wekken."

Drs. L. van der Sloot, *Pijn bij kanker*, Brochure 5 uit de reeks *Pijn bij kanker* van IKO (Integraal Kankercentrum Oost) te Nijmegen Versluys Uitgeverij, Almere 1991. 102 pag. ISBN 9024917344. f 22,-.

Brochure voor psychologen, maatschappelijk werkers en pastores. Er zijn ook brochures

voor patiënten en familie, voor artsen en paramedici, voor verpleegkundigen en ziekenverzorgenden en voor verzorgenden en vrijwilligers.

Deze brochure beschrijft pijn als sluitstuk van het desintegratie proces, waarmee kankerpatiënten geconfronteerd worden. Met 'verloren werelden' worden die verworvenheden en vaardigheden bedoeld, waarover patiënten in de loop van het laatste deel van hun leven in steeds mindere mate kunnen beschikken. Het gevolg daarvan is: isolatie in een kleiner wordende wereld, waarin pijn geleidelijk een grotere rol speelt. De problemen die bij het verwerken van de psychische pijn optreden, zijn de basis voor contact met geestelijk verzorgers, maatschappelijk werkenden en psychologen. Psycho-sociale zorg is, evenals medische zorg een integrerend deel van de totale zorg voor kankerpatiënten. Beide treffen elkaar in het 'total pain management'-concept. Voor eerder genoemde hulpverleners is het dan ook noodzakelijk om globale kennis over anatomie, fysiologie en biochemie van de pijn af te stemmen op het zieke door pijn beheerste deel van de patiënt, opdat zij de patiënt kunnen steunen bij het zoeken naar zijn gezonde deel. De kankerpatiënt en de hulpverlener moeten hun positieve krachten mobiliseren. Pas dan verliest pijn zijn dwingende kracht en wordt pijn geïntegreerd in het totaal van de beleving. (Omslag)

Dorine Bauduin (red.) *Herzuiling in de GGZ?*

Nederlands Centrum Geestelijke Volksgezondheid, Utrecht 1991. ISBN 905253036X. NcGv reeks 91-1 (postbus 5103, 3502 JC Utrecht). Mening en discussie over de relatie tussen levensbeschouwing en geestelijke gezondheidszorg in de jaren negentig.

Reader naar aanleiding van de studiedag 'Herzuiling in de GGZ?' gehouden door de NcGv Adviescommissie Levensbeschouwing, 6 april 1990.

Recentelijk laaide de discussie over de noodzaak van GGZ-instellingen met een herkenbare levensbeschouwelijke signatuur weer op. Voorstanders voeren ondermeer het argument aan dat de specifieke religieuze achtergrond van cliënten moet worden betrokken in het hulpaanbod van bijvoorbeeld de RIAGGs. Zij menen dat voor een dergelijk hulpaanbod aanspraken kunnen worden gedaan op algemene middelen. Daarnaast kan men tegenwoordig ook pleiten voor aparte zorg voor etnische minderheden. Tegenstanders menen dat geloof en religie weliswaar als dimensies aan de hulpverlening aan bod dienen te komen, maar vrezen een herzuiling van de geestelijke gezondheidszorg via de achterdeur. (Uit het voorwoord).

Kontaktblad van de Federatie Vereniging voor Pastoraal Werkers (VPW) Nederland, beroepsvereniging van R.K. Pastores, 1991-1.

Uit het voorwoord: Pastores worden benoemd en aangesteld in een ambt. Zij zijn ambtsdragers. Door wie worden zij benoemd en op welke wijze verhouden zij zich tot de benoemende instantie? In dit nummer staan vijf beschrijvingen van pastorale werksituaties: als theoloog op een vormingscentrum, als pastoraal werker in een parochie, als pastoraal werker in een regio, als geestelijk verzorger in een jeugdgevangenis, als gepensioneerd priester in een verpleegtehuis.

Dit is een ledenblad. Voor niet-leden kost het f 40,-. Administratie: Federatie VPW Nederland, Kanaalstraat 200, 3531 CR Utrecht.

Adressen en korte berichten

Mr. A.E. Ribbius Peletier Fonds

Het Doel van deze stichting is de bevordering van humanisme en vrouwenemancipatie in theorie en praktijk door studiedagen en het toekennen van prijzen.

Eens in de twee jaar organiseert de stichting een studiedag over praktisch humanisme gericht op vrouwenzaken. Op deze studiedagen zullen in principe twee prijzen worden uitgereikt van f. 5000,- elk. Een prijs is voor een essay dat het praktisch humanistisch handelen nader beschouwt. De andere prijs gaat naar een man of vrouw die zich heeft onderscheiden door zijn of haar actieve bijdrage aan humanisme en vrouwenemancipatie.

De eerste studiedag zal plaatsvinden op 6 november 1992. Essays en gemotiveerde voordrachten kunnen tot en met 31 december 1991 worden gestuurd naar: Mr. A.E. Ribbius Peletierfonds, per adres Universiteit voor Humanistiek, postbus 797, 3500 AT Utrecht. U kunt daar ook nadere informatie krijgen over de normen waar het essay en de voordracht aan moeten beantwoorden.

Koördanser, postbus 273, 1110 AG Diemen (f 2,45)

Maandelijks informatieblad dat wordt verspreid via natuurvoedingswinkels, de boekhandel met aansluitende specialisatie, alternatieve gezondheidscentra, cursuscentra etc.

U vindt er een breed landelijk overzicht van cursussen, opleidingen, weekends e.d. op het gebied van zelfontwikkeling, gezondheid en spiritualiteit, vooral hindoe- islam- en christelijke esoterie. Rebirthing, yoga, meditatie, healing, energie, inwijding etc. Zeer veel

informatie over alle mogelijke bewustwordingsmethoden en genezingen.

Om mensen door te verwijzen of om (eerst) zelf te doen.

International Association of Humanist Educators, Counselors and Leaders (IAHECL), Oudkerkhof 11, 3512 GH Utrecht. Sinds 1988.

It strives to develop professional self-awareness for humanist professionals throughout the world. It seeks to establish clear-cut ethical standards for professional practice and to embody them in professional codes.

Verder zet het IAHECL zich in voor training en ondersteuning van instellingen die scholing voor raadslieden bieden. Secretaris is Kees Roza. Vice-/voorzitter is Rob Tielman. Contributie 35,- dollar.

Vereniging voor Vrijgevestigd Humanistisch Geestelijk Werk (VVHGW), secretaris: Frits Kleingeld, Loppersumhof 10, 6835 MA Arnhem (085-231913)

Deze vereniging wil de vrije vestiging van humanistische raadslieden bevorderen en ontwikkelen door overleg, inspiratie en studie van 'markt-conform' humanistisch geestelijk raadswerk.

U kunt de vereniging steunen door donateur te worden. U wordt dit door het overmaken van f 50,- of meer op giro 278238 tnv.

VVHGW, Ermelo. Donateurs ontvangen het jaarverslag van de vereniging, en een uitnodiging voor de jaarvergadering in het voorjaar.

Humanistische Omroep Stichting (HOS),

Borneolaan 17, Hilversum (postbus 135, 1200 AC), telefoon 035-284689.

Bij de HOS is een catalogus verkrijgbaar van op cassette verkrijgbare radio- en televisieprogramma's, die in de loop van de afgelopen jaren zijn uitgezonden. U kunt hier cassettes van kopen. Men moet er rekening mee houden dat de HOS geen verkoopvoorraad heeft, zodat er een levertijd van ongeveer drie weken is voor bestelde bandjes.

Prijzen: videocassette: f 40,- voor 1 programma van 15 tot 30 minuten. f 55,- voor 1 programma van 30 tot 60 minuten. f 70,- voor 2 programma's van 15 tot 30 minuten.

Audiocassettes: f 13,- voor 1 programma, plus f 5,- voor elk volgend programma. Geen verzendkosten.

De catalogus kost f 7,50. Aan afdelingsbesturen van het HV wordt hij gratis toegezonden. De meeste verkrijgbare programma's zijn recent (vanaf 1989).

Crisis van de rede

Perspectieven op cultuur. Filosofiedag op 26 oktober in congrescentrum 'De Eenhoorn' te Amersfoort.

Ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de ISVW (Internationale School voor Wijsbegeerte) wordt het jaarlijkse Vlaams-Nederlandse filosofiecongres dit jaar georganiseerd door de jubilerende instelling.

Prof. C.A. van Peursen houdt een rede over het thema.

Verder zijn er parallelsessies en twee workshops: 's morgens over *Politieke filosofie als actualiteitsanalyse*, en 's middags over *Bewust zijn van de dood als structurerend element van de cultuur*.

Om 4 uur een paneldiscussie over de doelstellingen van de universitaire opleiding tot filosoof n.a.v. het rapport van de Visitatiecommissie Wijsbegeerte, onder leiding van Jan Glastra van Loon, die president-curator is

van de ISVW.

Kosten f 50,-. Aanmelding vóór 25 september bij ISVW, postbus 216, 3800 AE Amersfoort. Telefoon 033-650700.

Na de stilte. Een project in beeld en geluid

De videoclip 'Na de stilte' is bestemd voor hulpverleners bij incestwerkgroepen. De inhoud is gebaseerd op ervaringen bij de behandeling van de moeder/dochterrelatie en de verwerking van incest en geeft daarvan een stapsgewijze beschrijving. 'Na de stilte' is niet het verslag van een groepsproces, maar doet suggesties voor methodisch handelen. De vragen en reacties die opkomen bij het zien van de clip kunnen het gesprek op gang brengen over beladen onderwerpen.

'Na de stilte' is een project van de Stichting De Vrouwenknoop te Lisse en gerealiseerd met steun van het ministerie van WVC. Het pakket, bestaande uit de videoclip en een methodiekbeschrijving, kan worden besteld door f 75,- over te maken op rekeningnummer 32.81.33.558 van de Rabobank Hillegom t.n.v. Stichting De Vrouwenknoop Lisse. Het postgironummer van de Rabobank is 134670.

Vrije studierichting theologie in Tilburg

In verschillende sectoren van de samenleving worden vragen gesteld op het terrein van ethiek en levensbeschouwing. De vraag naar zingeving, naar normen en waarden wordt des te meer klemmend, nu traditionele godsdiensten en levensbeschouwelijke kaders aan betekenis lijken te hebben ingeboet, aldus het *Kontaktblad* van de federatie VPW Nederland. De Theologische Faculteit Tilburg start op 1 september 1991 een vrije studierichting theologie, die met name op deze vraag naar zingeving wil ingaan. De nieuwe studierichting kent twee varianten, namelijk Zingeving en

De cursus duurt vier jaar (voltijd) of zes jaar (deeltijd). Deze nieuwe opleiding tot het doctoraal examen theologie is afgestemd op specifieke functies in kerk en samenleving, binnen de sfeer van de hulpverlening, en in de sfeer van sociale en politieke organisaties. Inlichtingen 013-662580.

Een 'alternatieve studieroute' met een godsdienst-sociologische of een godsdienst-psychologische benadering van de theologie, met een eigen propedeuse, is inmiddels, behalve in Tilburg, ook in Groningen, Nijmegen, Leiden en de beide Amsterdamse universiteiten opgezet.

Humanistische Bibliotheek

Bij de Academische Uitgeverij Amersfoort is dit voorjaar een officiële start gemaakt met het opzetten van een reeks van 'humanistische' uitgaven. De doctoraal-scriptie van Elly Hoogeveen over humanistisch geestelijk werk zal als eerste in deze reeks verschijnen. De redactie wordt gevormd door Douwe van Houten (Universiteit voor Humanistiek), Aad van Oosten (Humanitas) en Paul Cliteur (Humanistisch Studiecencentrum).

Het boekje van Elly Hoogeveen zal voor de lezers van *Praktische Humanistiek* met korting te krijgen zijn.

Spreken bij uitvaarten

Op 1 en 2 november (vrijdag en zaterdag) wordt een tweedaagse cursus 'Spreken bij uitvaarten' aangeboden, bestemd voor raadslieden en voor bijna afgestudeerde HOI-studenten.

Veel collega's voelen zich weinig zeker als de vraag zich voordoet of zij een uitvaart willen 'doen'.

De tweedaagse intensieve cursus biedt veel informatie over het spreken door humanistische raadslieden bij uitvaarten, en praktische

crematorium. De cursus is ontwikkeld uit de praktijk door de docenten Ellen Winkler-De Beer en Ko Burger, beiden lid van de VVHGW.

Plaats: de boerderij van Ellen, Schansstraat 167, 7825 TB in Emmen. Kosten inclusief overnachting f 275,-.

Verder informatie bij Ellen Winkler-De Beer (05910-27813) of Ko Burger (03417-61440). Het maximum aantal deelnemers is 8 personen. Als dit aantal overschreden wordt, zal voor de overigen een nieuwe tweedaagse cursus gepland worden. Inschrijving in volgorde van ontvangst van het cursusgeld (giro 3586220 t.n.v. Ellen de Beer, Emmen).

Adressen

Humanistisch Verbond

Humanistisch landelijk centrum, Oudkerkhof 11, 3512 GH Utrecht. Postbus 114, 3500 AC Utrecht. Telefoon: 030-318145.

Universiteit voor Humanistiek

Van Asch van Wijckskade 28, 3512 VS Utrecht. Postbus 797, 3500 AT Utrecht. Telefoon: 030-312674.

Personalia

Raadslieden die vertrokken zijn uit de dienst Geestelijke Verzorging van het Humanistisch Verbond voor zieken-verpleeg- en bejaardenhuizen (ZVB):

Marianne Moussault, werkveld PZ Deltaziekenhuis te Poortugaal per 1 augustus 1991.

Nannie Verpalen, werkveld Z, Academisch Ziekenhuis Groningen, per 1 mei 1991.

Nieuwe raadslieden bij ZVB:

Gijs van Amstel, per 1 oktober 1991 werkzaam in verzorgingshuis De Berkhof, Streekziekenhuis Kon. Beatrix en Verpleeghuis Pronswende alle te Winterswijk.

Sjef Graat, per 1 juli 1991 werkzaam in het Academisch Ziekenhuis te Leiden.

Ria Hogervorst, per 1 februari 1991 werkzaam in De Schans (B) te Emmen en De Voorde (B) te Coevorden.

Ellen Loomans, per 1 april 1991 werkzaam in De Venser (B) te Amsterdam.

Marcelle Mulder per 1 augustus 1991 werkzaam in het Academisch Ziekenhuis te Groningen.

Ine Steketee per 1 april 1991 werkzaam in het Gezinsvervangend tehuis

voor Verstandelijk Gehandicapten van Humanitas te Warnsveld.

Marian Wimmers per 1 augustus 1991 werkzaam in het Deltaziekenhuis (PZ) te Poortugaal.

Geslaagd aan het HOI:

Op 29 juni j.l. kregen de volgende mensen hun diploma uitgereikt na de succesvolle afronding van hun studie aan het Humanistisch Opleidingsinstituut. Tussen haakjes staan de titels van hun scripties vermeld.

Freek Boon (*Licht in beelden*), Josien Erkelens (*Aandacht voor eigenheid*), Ria Hogervorst (*Ook ik ben er om verstaan te worden*), Marlies Joosten (*Levensbeschouwing en geestelijke identiteit*), Joan Merens (*Ambtshalve*), Margriet Meijling-Togtema (*Leven met littekens*), Marcelle Mulder (*Groeide zelfaanvaarding*), Liesbeth Piloo-Hin (*Leven, een zoektocht naar zingeving*), Gerard Snels (*Overwegingen bij de mythe van Sisypheus*), Marijke v.d. Stichel-Wijngaard (*Vrouwen in de krijgsmacht*), Jan Sulman (*Voorbij de dood van God*) en Wietske Tillema-de Boer (*Wat hebben wij, humanisten, nog met mystiek van doen?*).

Agenda

In de agenda worden data van gebeurtenissen opgenomen die van belang zijn in het veld van het humanistisch geestelijk werk in de breedste zin.

Organisaties, groepen en individuen kunnen aankondigingen sturen naar de redactie, postbus 797, 3500 AT, Utrecht.

Het volgende nummer van *Praktische Humanistiek* verschijnt in december. Insturen vóór 1 november.

11 oktober 1991

De Universiteit voor Humanistiek organiseert een ontmoetingsdag voor humanistisch geestelijke raadslieden uit alle werkvelden. Zie nieuwsbrief voor verdere informatie.

26 oktober 1991

Filosofiedag ISVW Amersfoort. Zie korte berichten.

1 en 2 november 1991

Tweedaagse cursus *Spreeken bij uitvaarten* voor raadslieden en bijna afgestudeerde HOI-studenten. Zie korte berichten.

6, 7 en 8 november 1991

De dienst Geestelijke Verzorging van Justitie houdt zijn jaarlijkse studiedagen voor de eigen raadslieden. Het onderwerp is dit keer: "Zelfzorg en identiteit."

Wending

TIJDSCHRIFT VOOR EVANGELIE, CULTUUR EN SAMENLEVING

De vraag naar godsdienstigheid is de pregnante vraag naar de eigen aard van het hier en nu, van onze 'moderniteit'. *Wending* stelt die vraag. Jaar in jaar uit. Toegespitst op tal van onderwerpen: het politieke, het maatschappelijke, het culturele, het existentiële, het literaire, het wetenschappelijke, het kerkelijke en noem maar op.

Wending zal dit blijven doen. Tenminste, zolang de toekomst in de kleuren van godsdienstigheid is getooid.

Voor een los nummer (f 10,-) of een abonnement (f 48,- voor 6 nummers per jaar) kunt u schrijven naar *Wending*

Postbus 395

3800 AJ Amersfoort

of bellen: tel. 033-611523.

rekenschap

humanistisch tijdschrift voor wetenschap en cultuur

REKENSCHAP is een geïllustreerd **humanistisch** kwartaalblad dat discussiestof aanreikt met betrekking tot actuele maatschappelijke en culturele vraagstukken, onder meer op het gebied van emancipatie en welzijn, vredes- en milieuproblematiek, kunst en wetenschap.

Elk nummer (64 p.) is gewijd aan een speciaal thema en bevat daarnaast steeds enkele op zichzelf staande opiniërende bijdragen.

Voor een los nummer (f 12,50) of een abonnement (f 45,- per jaar) kunt u schrijven naar Humanistisch Verbond, Antwoordnummer 2181, 3500 VB Utrecht.